

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN

L. v. Hohn

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI QUI SUPERSUNT,

CUM

OMNIUM EPITOMIS,

AC

DEPERDITORUM FRAGMENTIS:

Ad optimas editiones caſtigati,

Accurante THO. RUDDIMANNO, A. M.

TOMUS I.

EDINBURGI,
In ædibus T. & W. RUDDIMANNI,
Veneunt autem apud G. HAMILTON, A. KINCAID, ac ſocios, & J. BROWN.
M. DCC. LI.

TYPOGRAPHUS

LECTORI BENEVOLO

S. P. D.

QUUM hanc T. Livii, Latinorum historicorum principis, in minori forma editionem primò suscipere-mus, sedulò enitendum duximus, ut ea simul nitida, & ad optimas editiones castigata, atque à mendis maculisque, quantum in nobis erat, prodiret immunis: ita enim non solùm pueris, quorum assiduo teritur usu, bene consultum, sed & viris ingenii cultioris rem pergratam factum iri censebamus, si scriptorem hunc nobilissimum emaculatum ac mole satis commodâ, ad manus habendi occasio subministraretur: hoc igitur ut fieret, quid à nobis præstitum sit, paucis habeto. Quantis laboribus à renatis usque literis artisque typographicæ inventione insudârint viri docti, ut nativo suo splendori restitueretur auctor à librariis multimodis malè exceptus, & quot qualesque viri in hac palæstra luctati sint, hîc loci fu-

fiùs enarrare longum esset, ac quidem minùs necessarium, quum aliunde satis notum sit. At dicere liceat quòd, post omnium qui præcesserunt curas, ante Carolum Sigonium Livius in Livio semper desiderari visus sit. Is autem multiplici eruditione imbutus, magnâque industriâ opus aggressus, labes perplures sustulit, scripturamque longè quàm antea sinceriorem reddidit. Alii deinde varii varia suppeditârunt hinc inde remedia & emendationes; sed qui attentiùs totum quod exstat Liviani operis retractavit, lucemque & elegantiam locis quamplurimis conciliavit ac restituit, erat Jo. Frid. Gronovius, qui ex manuscriptorum & editionum vetustiorum collatione quamplurima emendavit, ac sæpius, ubi hæc auxilia eum destituebant, ex ingenio, quo pollebat acerrimo, suppetias feliciſſimè, ut plurimum, arcessivit; ita ut eum, tanquam de Livio optimè meritum lubenter omnes deinceps agnoverint. Filius quoque ejus Ja. Gronovius emendationes haud paucas, tam ex MSS. quàm ex ingenio, superaddidit, quibus tamen Raphaël Fabrettus, tanquam somniis & titivilitiis, injuriosiùs obtrectavit. Nuper demum doctiſſimus Arnaldus Drakenborch, Gronovii vestigiis inhærens, post alios varios codices, tam editos

tos quàm manuscriptos inter se collatos, ad incudem omnia denuo revocavit; unde accuratissimam, quæ hactenus usquam lucem conspexit, editionem dedit; in qua, quod ad Gronovii laudes ampliandas magnopere confert, conjecturas ejus haud raro pro candore suo probavit firmavitque. Ad illam igitur Drakenborchii præcipuè, non magis ex aliorum opinione, quàm ex animi nostri sententia, editionem quam damus exigere visum est: quocirca viri illius industriæ omnino ferè tribuendum venit, si hæc aliis in minori forma anteferenda fuerit. Non adeo tamen arctè nos constringi passi sumus, ut ne latum unguem ab eo recedere auderemus, ubi ratio id poscere videbatur: quædam enim mutanda monuit & ostendit cl. Kennethus Mackenzie causarum patronus, in collegio Edinb. juris civilis P. P. vir non solùm in jurisprudentia, sed & in quocumque bonarum literarum genere apprimè versatus, quæ absque hæsitatione in textum recepimus, v. g. lib. v. cap. 51. ubi priùs legebatur, *Non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim*; ille, ex variis lectionibus MSS. codicum per ipsum Drakenborchium notatis, elicit, *Non si millies senatusconsulto populique*

que jussu revocaretis: codex enim Florent. habet, *Non si mille SICS.* at Voss. pr. Leid. 2. & Lovel. 1. *Non simile senatusconsulto populique jussu.* Leid. pr. *Non simile sic populique jussu.* Harlei. pr. *Non sim ille sic populique jussu.* Klockian. *Non similes cum populi jussu.* Lovel. 4. *Non sine me senatusconsulti populique jussu.* Vocabula, viz. *si millies*, ex sensu parum perspecto, in MSS. pravè divisa satis est perspicuum. Libro quoque decimo, cap. 30. legebatur, *Sed superjecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia, trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse*; idque ex emendatione Sigonii, quam posteriores omnes huc usque amplexi sunt. Certè Livium hîc loci de numero, supra quod credi potuit ingenti, scriptores quosdam redarguere, ex ipsis ejus verbis constat. Atqui in numeris hisce nihil fidem superat: neque MSS. à Drakenborchio collati numerum peditum incredibilem exhibent. Ille verò aliter se olim habuisse codices Livianos edocuit per testes satis locupletes, Paulum, viz. Orosium, in hist. lib. iii. cap. 21. & Paulum Diaconum ad annum ab U. C. CDL. quorum verba sunt, *Gallorum & Samnitium peditum*

peditum CXL. *millia* CCCXXX: *equitum verò* XLVII. *millia, Livius refert, & carpentarios mille in armis contra aciem stetisse Romanam.* Suos ergo numeros Livio restituere haud dubitavimus, ut legeretur: *Sed superjecere quidam augendo fidem qui in hostium exercitu peditum centum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex & quadraginta millia, mille carpentorum scripsere fuisse:* Ita Livium eorum fidei, qui tantum numerum prodiderunt, meritò derogâsse palam est. In aliis quoque minutioribus, at paucis illis quidem, à Drakenborchio recessimus, in pluribus fortè recessuri, non conjecturis quidem, quod periculosum foret, sed codicum auctoritate freti, ni metueremus ne critici morosiores nobis proinde negotium facesserent. Quid quod in ipso libri primi limine primo aqua nobis hærebat, utrùm cum editis *Æneâ Antenoreque*, an verò cum manuscriptis plerisque *Æneæ Antenorique omne jus belli Achivos abstinuisse,* dicendum foret: variatio enim haud ejusmodi est, ut librariis referendam hanc MSS. lectionem facilè suspicareris; iis enim minùs usitatam loquendi formam usitatiore commutare solenne ferè est, insolentiorem rarissimè usurpant. Quicquid sit, vulgatam

reti

retinuimus; licet cl. Crevier alteram lectionem haud temere, tot manuscriptorum præsidio suffultus, in splendidam suam editionem intulisse videatur. Denique ut textus, quoad ejus fieri posset, accuratè exhiberetur, haud levem impendimus curam, immo eam quidem, ut, hac in parte nostram ipsi Drakenborchianæ æquiparandam, si non anteponendam, sperare fas sit: ibi enim sphalmata quædam irrepsisse, sed ejus generis ut nequaquam ipsi viro clarissimo, sed operarum incuriæ adscribenda sint, hinc inde observavimus. Te, lector, laboribus nostris benignè faveas, oramus. Vale.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER PRIMUS.

EPITOME.

I, II. A*Dventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gesta referuntur.* III. *Ascanii regnum Albæ, & deinceps Silviorum.* IV. *Numitoris filiâ, à Marte compressâ, nati Romulus & Remus.* V. *Amulius obtruncatus.* VI. *Urbs à Romulo condita.* VIII. *Senatus lectus.* XI. *Cum Sabinis bellatum.* X. *Opima spolia Jovi Feretrio lata.* XIII. *In curias populus divisus.* XIV, XV. *Fidenates & Vejentes victi.* XVI. *Romulus consecratus.* XVIII, &c. *Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit. cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit.* XXII, &c. *Tullus Hostilius Albanos bello petiit.* XXV. *Posthæc trigeminorum pugna.* XXVI. *Horatius absolutus.* XXVIII. *Metti Fuffetii supplicium.* XXIX. *Alba diruta.* XXX. *Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum.* XXXI. *Ad postremum fulmine Tullus absumptus.* XXXII. *Ancus Marcius ceremonias, à Numa institutas, renovavit:* XXXIII. *Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii*

 protulit.

protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. *Eo regnante, Lucumo Damarati Corinthii filius, à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; &, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit.* XXXV. *Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit.* XXXVI. *Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causâ Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novaculâ cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum.* XXXVII. *Sabinos præterea acie vicit,* XXXVIII. *Urbem muro circumdedit, cloacas fecit.* XL. *Occisus est ab Anci filiis, quum regnâsset annos triginta octo.* XLI. *Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est.* XLII, XLIII. *Vejentes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit.* XLIV. *Pomœrium protulit: colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit.* XLV. *Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit.* XLVII, XLVIII. *Interfectus est à L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, quum regnâsset annos quadraginta quatuor.* XLIX. *Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit.* L, LI. *Turnum Herdonium fraude interemit.* LIII. *Bellum cum Volscis gessit:* LV. *& ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt.* LIV. *Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redigit.* LVI. *Hujus filiis Delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, &*

terram

terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturnâ vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, (quæ, vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit,) LIX. *Bruti operâ maximè expulsus est, quum regnâsset annos viginti quinque.* LX. *Tunc consules primùm creati sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.*

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: Quippe qui, quum veterem, tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea, & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; & quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, ut me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere posset.

Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplinâ, velut desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeò, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiendæ rei absint. Cum bonis potiùs ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque,

que, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

I. JAM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneâ Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primùm egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Ænean, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, præter arma & naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii prœlio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocâsse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris: crematâ patriâ & domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere, & nobilitatem ad-

miratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Æneam apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. ibi Latinum apud penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. ea res utique Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili certâque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Aſcanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum ſibi advenam ægrè patiens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique diffiſi rebus, ad florentes Etruſcorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quàm ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æneas adverſus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolùm, ſed etiam nomine omnes eſſent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Ænean ceſſere. fretuſque his animis coaleſcentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolùm, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis ſui impleſſet; tamen, quum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. ſitus eſt, quemcunque eum dici jus faſque eſt, ſuper Numicium

micium flumen: Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. tantisper tutelà muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certè natum Æneâ constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maximè fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnârunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amu-

lium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulſo fratre, Amulius regnat. addit ſceleri ſcelus. ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ, per ſpeciem honoris, quum Veſtalem eam legiſſet, perpetuâ virginitate ſpem partûs adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ſecundum Deorum opes imperii principium. Vi compreſſa Veſtalis, quum geminum partum edidiſſet, ſeu ita rata, ſeu quia Deus auctor culpæ honeſtior erat, Martem incertæ ſtirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipſam, aut ſtirpem à crudelitate regia vindicant. ſacerdos vincta in cuſtodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis: &, poſſe quamvis languidà mergi aquâ infantes, ſpem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis eſt (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vaſtæ tum in iis locis ſolitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet, lupam ſitientem ex montibus, qui circà ſunt, ad puerilem vagitum curſum flexiſſe: eam ſummiſſas infantibus adeò mitem præbuiſſe mammas, ut linguâ lambentem pueros magiſter regii pecoris invenerit. Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt. Ab eo ad ſtabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter paſtores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itáque educati, quum primùm adolevit ætas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circà ſaltus. Hinc, robore corporibus animiſque ſumpto, jam non feras tantùm ſubſiſtere, ſed in latrones, prædâ onuſtos, impetus facere, paſtoribuſque rapta dividere: & cum

cum his, crescente indies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, deinde Palatium, montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent. quem Romani deinde vocârunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultrò accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eódem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris aliâ comparatâ manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam

avocâsset, posteaquam juvenes, perpetratâ cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplò advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutâssent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ permissâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. & supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facilè spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicunque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, munit: sacra Diis aliis Albano ritu; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone

one interempto, boves mirâ specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, quâ, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum viâ procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrâsset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porrò armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quàm imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat, qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve*, inquit; *te mihi mater, veridica interpres Deûm, auctorum cœlestium numerum cecinit: tibique aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vo-*

cet, tuoque ritu colat. Dextrâ Hercules datâ, *accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ atque dicatâ*, ait. Ibi tum primùm, bove eximiâ captâ de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iiſque exta apponerentur; Pinarii, extis adeſis, ad ceteram venirent dapem. inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolennium veſcerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis ritè perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nullâ re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maximè lictoribus duodecim ſumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant. me haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga prætexta ſumpta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet: & ita habuiſſe Etruſcos, quòd, ex duodecim populis cómmuniter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in ſpem magis futuræ multitudinis, quàm ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendæ multitudinis cauſâ, vetere conſilio condentium urbes, qui, obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam è terra ſibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc ſeptus

ptus deſcendentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, conſilium deinde viribus parat. centum creat ſenatores: ſive quia is numerus ſatis erat; ſive quia ſoli centum erant, qui creari patres poſſent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeò erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatium bello par eſſet; ſed, penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi ſpes prolis, nec cum finitimis connubia eſſent. Tum ex conſilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes miſit, qui ſocietatem connubiumque novo populo peterent: *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo naſci: deinde quas ſua virtus ac Dii juvent, magnas opes ſibi magnumque nomen facere. Satis ſcire, origini Romanæ & Deos affuiſſe, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus ſanguinem & genus miſcere.* Nuſquam benignè legatio audita eſt: adeò ſimul ſpernebant, ſimul tantam in medio creſcentem molem ſibi ac poſteris ſuis metuebant. A pleriſque rogitantibus dimiſſi, *Ecquod feminis quoque aſylum aperuiſſent? id enim demum compar connubium fore.* Ægrè id Romana pubes paſſa, & haud dubiè ad vim ſpectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi diſſimulans, ludos ex induſtria parat, Neptuno Equeſtri ſolennes: Conſualia vocat. Indici deinde finitimis ſpectaculum jubet: quantoque apparatu tum ſciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram exſpectatamque facerent. Multi mortales convenere, ſtudio etiam videndæ novæ urbis; maximè proximi quique, Cæninenſes, Cruſtumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hoſpitaliter per domos, quum ſitum

situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ. quasdam formâ excellente primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque, *Patrum id superbiâ factum, qui connubium finitimis negâssent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modò iras; &, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eòque melioribus usuras viris, quòd annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maximè sordidâ veste, lacrymisque & querelis, civitates concitabant. Nec domi tantùm indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars perti-

pertinebat. Lentè agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigrè movent. ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prœlio obtruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cùm factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent*. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, quà laturos eò spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeò rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim & ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum. duplicique victorià ovantem Romulum Hersilia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordià posse. facilè impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus

etiam,

ctiam, quòd alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utróque coloniæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum est, à parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat, aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potiùs arx videretur; seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directò arma petisse dicant: & fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complêsset; non priùs descenderunt in æquum, quàm, irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hîc in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emptam, Sabini habent. inde huc armati, superatâ mediâ valle, tendunt. At tu, pater Deûm hominumque,*

hinc

hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam urbem esse, voveo. Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes: Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettus pugnabat: eò pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies, audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prœlium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. meliùs peribimus, quàm sine alteris vestrûm viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & civitatem

tem unam ex duabus faciunt: regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellârunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an forte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægrè, quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenatès nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armatâ immissà, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrà Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque

que repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusiùs (quippe verâ fugâ) qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priùs quàm fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Vejen-

tes

tes audivere; obviàm egreſſi, ut potiùs acie decernerent, quàm incluſi de tectis mœnibuſque dimicarent. Ibi, viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs rex Romanus vicit: perſecutuſque fuſos ad mœnia hoſtes, urbe validâ muris ac ſitu ipſo munitâ abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis quàm prædæ ſtudio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis in centum annos induciæ datæ. Hæc fermè, Romulo regnante, domi militiæque geſta: quorum nihil abſonum fidei divinæ originis, divinitatiſque poſt mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis conſilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quàm patribus; longè ante alios acceptiſſimus militum animis. trecentoſque armatos ad cuſtodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello ſolùm, ſed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubitò coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit, etſi ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procellâ; tamen, velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquamdiu ſilentium obtinuit. Deinde, à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent. pacem precibus expoſcunt, uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent:

ma-

manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit. quum, perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrà intueri fas esset; abi, nuncia*, inquit, *Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit*. Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc fidei fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. & esse igitur aliquod caput placebat; & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque

quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà niſi regem, & ab ipſis creatum, videbantur paſſuri. Quum ſenſiſſent ea moveri Patres, offerendum ultrò rati, quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſummâ poteſtate populo permiſsâ, ut non plus darent juris, quàm detinerent. decreverunt enim, ut, cùm populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent: hodieque in legibus magiſtratibuſque rogandis uſurpatur idem jus, vi ademptâ. priuſquam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocatâ: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit,* inquit, *Quirites, Regem create; ita Patribus viſum eſt. Patres deinde, ſi dignum, qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeò id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo ſciſcerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta juſtitia religioque eâ tempeſtate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, conſultiſſimus vir, ut in illa quiſquam ætate eſſe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exſtat alius, falſò Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs poſt annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium ſtudia cœtus habuiſſe conſtat. Ex quibus locis, etſi ejuſdem ætatis fuiſſet, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem diſcendi exciviſſet? quove præſidio unus per tot gentes, diſſonas ſermone moribuſque, perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis; inſtructumque non tam peregrinis artibus, quàm diſciplinâ tetricâ ac triſti veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes

opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condendâ regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contrà, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ impositâ, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militiâ animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis

ſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primùm, rem ad multitudinem imperitam, & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, Deorum metum injiciendum ratus eſt. qui quum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum Dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique Deorum præficere. Atque omnium primùm, ad curſum lunæ, in duodecim menſes deſcribit annum. quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut quarto & vigeſimo anno ad metam eandem ſolis, unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis, dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtoſque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipſe plurima ſacra obibat; ea maximè quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicoſa plures Romuli, quàm Numæ, ſimiles reges putabat fore, ituroſque ipſos ad bella; ne ſacra regiæ vicis deſererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit, inſignique eum veſte & curuli regiâ ſellâ adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virgineſque Veſtæ legit, Albâ oriundum ſacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliiſque ceremoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen: cœleſtiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſolennique ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit,

eique

eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit: ut eſſet, quò conſultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinoſque adſciſcendo, turbaretur. Nec cœleſtes modò ceremonias, ſed juſta quoque funebria placandoſque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo viſu miſſa, ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent.

XXI. Ad hæc conſultanda procurandaque, multitudine omni à vi & armis converſâ, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum aſſidua inſidens cura, quum intereſſe rebus humanis cœleſte Numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. & quum ipſi ſe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, caſtra, non urbem, poſitam in medio ad ſollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem, totam in cultum verſam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aquâ, quò quia ſe perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum ſacravit; quòd earum ibi concilia cum conjuge ſua Egeria eſſent. Et ſoli Fidei ſolenne inſtituit. ad id ſacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involutâ rem divinam facere: ſignificantes fidem tutandam, ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe. Multa alia ſacrificia locaque ſacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela,

per omne regni tempus, haud minor pacis, quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius alià vià, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid priùs, quàm mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta: excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primùm purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minùs placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter priùs populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summâ ope parabatur, civili simillimum bello, propè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent.

Eventus

Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit: quòd nec acie certatum est; &, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circundant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit, quàm proximè ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. exeunt contrà & Albani. Postquam instructi utrinque stabant cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias, & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potiùs, quàm dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, rectè, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maximè sit, quò propiores vos, hoc magis scis. multum illi terrâ, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non*

contenti libertate certâ, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utróque trahunt: plures tamen invenio qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterùm eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter; audi pater patrate populi Albani; audi tu populus Albanus; ut illa palam prima & postrema*

postrema ex illis tabulis cerâve recitata sunt sine dolo malo, utique ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hîc hodie feriam: tantoque magis ferito quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: &, neutrò inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamâsset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis so-

lus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes: unum haud procul ab ſeſe abeſſe. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæſo hoſte victor, ſecundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prœlio feſtinat. Priùs itaque, quàm alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, ſinguli ſupererant; ſed nec ſpe, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti. nec illud prœlium fuit. Romanus exſultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium cauſæ belli hujuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malè ſuſtinenti arma gladium ſupernè jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exſtant, quo quiſque loco cecidit. duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, & ut pugnatum eſt.

XXVI. Priuſquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum operâ, ſi bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque

nitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocârit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege, ne innoxium quidem, posse; quum condemnâssent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit: *I, lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo antè cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine*, aiebat, *quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium*

populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomœrium, modò inter illa pila & spolia hostium; vel extra pomœrium, modò intra sepulchra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo, lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecuniâ publicâ. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publicè semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; &, quoniam recta consilia haud benè evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent, Tullus Metto, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei. nec manere

manere ergo, nec tranſire apertè auſus, ſenſim ad montes ſuccedit. Inde, ubi ſatis ſubiiſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem: fluctuanſque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Conſilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò eſſe Romanis, qui proximi ſteterant, ut nudari latera ſua ſociorum digreſſu ſenſerunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, ſanaque Pallori ac Pavori. equitem clarâ increpans voce, ut hoſtes exaudirent, *redire in prælium* jubet: *nihil trepidatione opus eſſe: ſuo juſſu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut haſtas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conſpectum abeuntis Albani exercitûs interſepſit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eò acriùs pugnant. Terror ad hoſtes tranſit: & audiverant clarâ voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis eſſent, Latinè ſciebant. Itaque, ne ſubito ex collibus decurſu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Inſtat Tullus, fuſoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculſum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: ſed ab effuſa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quò poſtquam fuga inclinavit: alii, arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque conſilium oppreſſi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, ſpectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hoſtes gratulatur: contrà Tullus Mettum benignè alloquitur. Quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut aſſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orſi, primos excivere Albanos. hi,

novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitere. Ex compoſito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exſequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, ſi unquam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primùm Diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti, heſternum id prælium fuit. Dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quàm, quæ dimicatio major atque periculoſior eſt, cum proditione ac perfidia ſociorum. Nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes: nec imperium illud meum, ſed conſilium & imperii ſimulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deſeri vos, averteretur à certamine animus; & hoſtibus, circumveniri ſe à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt. ducem ſecuti ſunt: ut & vos, ſi quò ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Mettus ille eſt ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati Mettum circumſiſtunt. rex cetera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi, vobiſque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus, *Mette Fuffeti*, inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac fœdera ſervare, vivo tibi ea diſciplina à me adhibita eſſet. Nunc, quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, at tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quæ à te violata ſunt. Ut igitur paulò antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti, ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum illigat Mettum. deinde in diver-

diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quà inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons: &, quò

frequentiùs habitaretur, eam ſedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ creſceret, legit Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab ſe aucto curiam fecit, quæ Hoſtilia uſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt. &, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem ſupplemento explevit, & novas ſcripſit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit; genti eâ tempeſtate ſecundum Etruſcos opulentiſſimæ viris armiſque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenſos, querebatur: Sabini, ſuos priùs in lucum confugiſſe, ac Romæ retentos. hæ cauſſæ belli ferebantur. Sabini, haud parùm memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes. Inde, ob reſiduas bellorum iras maximè ſollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti ſunt. valuitque apud Vejentes. (nam de ceteris minùs mirum eſt) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque ſummâ ope pararent, vertique in eo res videretur, utri priùs arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire. Pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit. ubi & peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repentè invectis turbati ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magniſque opibus regnum Tulli ac tota res Romana eſſet, nuncia-

nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquèrant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missâ, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò post pestilentiâ laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quàm domi juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgò jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed irâ Jovis, sollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo conflagrâsse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos & triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab

ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filià ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, in album relata, proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: &, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quòd avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facilè habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solùm, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est) *Audi, Jupiter*, inquit, *audite fines*, (cujuscunque gentis, sunt nominat) *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè piéque legatus venio, verbisque meis fides sit*. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injustè impiéque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam*

nunquam siris esse. Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, & tu Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo, itaque consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandóque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, &, non minùs tribus puberibus præsentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quòd populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, pro-

profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. &, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implêssent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eódem haud ita multò post, Tellenis Ficanâque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causâ diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi marte incerto, variâ victoriâ, pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, &, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connixus Ancus, acie primùm vincit: inde ingenti prædâ potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopiâ loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solùm, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primùm in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ mediâ urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantùm hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circà factæ, egregiéque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divi-

divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac ſpe magni honoris, cujús adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob ſeditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quàm pater, moritur; uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in teſtando nepotis deceſſiſſet, puero, poſt avi mortem, in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contrà, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata, & quæ haud facilè iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret ea, quæ innupſiſſet. Spernentibus Etruſcis Lucumonem, exſule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimùm viſa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro: regnâſſe Tatium Sabinum: arceſſitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabinâ matre ortum, nobilemque unâ imagine Numæ eſſe. Facilè perſuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantùm patria eſſet. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento ſedenti cum uxore, aquila, ſuſpenſis demiſſa leniter alis, pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus, velut miniſterio divinitus miſſa, capiti aptè reponit. inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgò Etruſci, cœleſtium prodigiorum mulier. Excelſa & alta ſperare complexa virum jubet. eam alitem

tem eâ regione cœli & ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levâsse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextréque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset: &, per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloriâ par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eò magis Tarquinius instare, ut quàm primùm comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus & petîsse ambitiosè regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Quum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste, regem factum: & Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultrò accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrâsse: majorem partem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quàm in vetere patria, vixisse. domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantiâ in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certâsse.* Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium,

secuta,

ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt. nec minùs regni ſui firmandi, quàm augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium ſunt appellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædâque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs inſtructiúſque, quàm priores reges, fecit. Tum primùm circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt. loca diviſa Patribus equitibuſque, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugileſque ex Etruria maximè acciti. ſolennes deinde annui manſere ludi, Romani Magnique variè appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda diviſa ſunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeóque ea ſubita res fuit, ut priùs Anienem tranſirent hoſtes, quàm obviam ire ac prohibere exercitus Romanus poſſet. Itaque trepidatum Romæ eſt. & primò dubiâ victoriâ, magnâ utrinque cæde, pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnes, Tatienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclytus eâ tempeſtate augur, neque mutari, neque novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. Ex eo ira regi mota, eludenſque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio*. Quum ille, in augurio rem expertus, profectò futuram dixiſſet: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novaculâ cotem diſciſſurum. cape hæc, &*

perage

perage quod aves tuæ fieri posse portendunt. tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicatò gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorùm fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, priùs penè quàm nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti

cumulo

cumulo accensis, pergit porrò in agrum Sabinum exercitum inducere: &, quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque, missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quàm quantâ mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facilè evehebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio

Tullio nomen fuit, caput arſiſſe ferunt multorum in conſpectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges. & quum quidam familiarium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum: ſedatoque eam tumultu, moveri vetuiſſe puerum; donec ſuâ ſponte experrectus eſſet. Mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto in ſecretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc,* inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis futurum, præſidiumque regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis publicè privatimque decoris omni indulgentiâ noſtrâ nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod Diis cordi eſſet. Juvenis evaſit verè indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quiſquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei ſuam Rex deſpondit. Hic, quacunque de cauſa, tantus illi honos habitus credere prohibet ſervâ natum eum, parvumque ipſum ſerviſſe. Eorum magis ſententiæ ſum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiſo uxorem, quum inter reliquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio partum Romæ ediḍiſſe, Priſci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo à parvo eductum, in caritate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quòd captâ patriâ in hoſtium manus venerit, ut ſervâ natus crederetur, feciſſe.

XL. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, ſed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno tutoris fraude pulſos, regnare Romæ advenam, non modò civicæ,

cæ, ſed ne Italicæ quidem ſtirpis; tum impenſiùs his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed præceps inde porrò ad ſervitia caderet: ut in eadem civitate poſt centeſimum ferè annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipſe, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id ſervus ſervâ natus poſſideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs ſuæ dedecus fore, ſi, Anci regis virili ſtirpe ſalvâ, non modò advenis, ſed ſervis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam ſtatuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipſum magis, quàm in Servium, eos ſtimulabat: & quia gravior ultor cædis, ſi ſupereſſet, Rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiſo, quemcunque alium generum delegiſſet, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipſi regi inſidiæ parantur. Ex paſtoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erant uterque agreſtibus ferramentis, in veſtibulo regiæ, quàm potuere tumultuoſiſſimè, ſpecie rixæ in ſe omnes apparitores regios convertunt: inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, & certatim alter alteri obſtrepere, coërciti ab lictore, & juſſi in vicem dicere, tandem obloqui deſiſtunt. Unus rem ex compoſito orditur. Cum intentus in eum ſe Rex totus averteret, alter elatam ſecurim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo ſe foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circà erant, excepiſſent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concurſuſque populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: ſimul, quæ curando vulneri opus ſunt, tanquam ſpes ſubeſſet, ſedulò comparat: ſimul, ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio properè accito, quum penè exſanguem virum oſtendiſſet; dextram

tram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma. nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: Jubet *bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud altè in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus absterso cruore. omnia salubria esse. confidere, propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse.* Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac, sede regià sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. itaque, per aliquot dies, quum jam expiràsset Tarquinius, celatâ morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia ortà, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm privatis, munire opes. & ne, qualis Anci liberûm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sump-

ſumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii. fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex, ſeu Patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, poſteri famâ ferrent. Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli paciſque munia non viritim, ut antè, ſed pro habitu pecuniarum fierent. Tum claſſes centuriaſque, & hunc ordinem ex cenſu deſcripſit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem, cenſum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas ſeniorum ac juniorum. Prima claſſis omnes appellati. Seniores, ad urbis cuſtodiam ut præſto eſſent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis eſſent. tela in hoſtem, haſtaque & gladius. Additæ huic claſſi duæ fabrûm centuriæ, quæ ſine armis ſtipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra centum uſque ad quinque & ſeptuaginta millium cenſum inſtituta; & ex his, ſenioribus junioribuſque, viginti conſcriptæ centuriæ: arma imperata, ſcutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ claſſis in quinquaginta millium cenſum eſſe voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque diſcrimine ætatium, factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantùm ademptæ. In quarta claſſe cenſus quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, nihil præter haſtam & verutum datum. Quinta claſſis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapideſque miſſiles hi ſecum gerebant. in his accenſi, cornicines, tibicineſque, in tres centurias diſtributi. Undecim millibus hæc claſſis cenſebatur. Hoc

minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; &, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant Reges) viritim suffragium eâdem vi eodemque jure promiscuè omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infrà ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum

rum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quà murum ducturi erant, certis circà terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm quòd murus post id, pomœrium Romani appellàrunt. & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Auctà civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrisfamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita,

ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolâsset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, *incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? infimâ valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immò eò impensiùs, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tulliâ inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, & ipsæ longè dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ, credo, populi Romani,

quò

quò diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa. Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quòd virum nacta muliebri cessaret audaciâ. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; & se rectiùs viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius & Tullia minor, prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quàm approbante.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quàm sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minùs, eò nunc pejùs mutata est res, quòd isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere re-*

trò ad stirpem, fratri similior, quàm patri. His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire & prensare, minorum maximè gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupâsse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinâsse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quàm servum, potiorem filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultâsse dominis*; clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi

li fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsâ cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium; elatumque è curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia; regemque prima appellavit. à quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextrâ in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Su-

perbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit: *Romulum quoque insepultum perîsse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, malè quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quò contemptior paucitate ipsâ ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit, diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixe Deaque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes primâ luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo antè, quàm sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Her-

Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse, Superbo inditum Romæ cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen, eum appellabant.) *an quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, & non raptum parricidio, sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus à proximis, ut purgaret se, quòd id temporis venisset, *Disceptatorem*, ait, *se sumptum inter patrem & filium: curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse: &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorem esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm videbatur, ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus

 vim

vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius, paulò ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quâdam providentiâ illatam,* ait, *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quòd auctor concilii absuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ád concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio meritâ pœnâ affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut*

renovetur

renovetur id fœdus: secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deindè suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterùm & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis: ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. quin eâ arte æquâsset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum dividendâ prædâ quadraginta talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum*

rorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem, inter tela & gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; & per occasionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscasque se inde, & Æquos, & Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porrò inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremò sæviturum, si alia desint. Sibi verò gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nôsset, sciretque, invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, insciâ multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. apud milites verò obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ cari-

tate

tate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suâ ipsos invidiâ opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque & dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi à Tatio rege, primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia con-

condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. eò magis Fabio, præterquam quòd antiquior est, crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse; quàm Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ solùm ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa Deûm exædificare manibus suis: quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latiùs imperii

rii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terrâ marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantùm vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ sorore regis natus, juvenis longè alius ingenio, quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs, quàm comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, aliò ratus spectare

ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſummâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipſa cauſa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos ſtudebat; præter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quòd ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet. ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibuſque cœpti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit longo magis quàm acri bello, ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis commeſſationibuſque inter ſe terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quiſque laudare miris modis. inde certamine accenſo, Collatinus negat, *verbis opus eſſe, paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum ceteris præſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor juventæ ineſt, conſcendimus equos, inviſimuſque præſentes noſtrarum ingenia? Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. *age ſane*, omnes. citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis ſe intendentibus tenebris, perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, ſed nocte ſerâ deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium ſedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benignè. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tar-

Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim ſtuprandæ capit. tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inſcio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab ignaris conſilii, quum poſt cœnam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet, amore ardens, poſtquam ſatis tuta circà, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtrâque manu mulieris pectore oppreſſo, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius ſum; ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris vocem.* Quum pavida ex ſomno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miſcere precibus minas, verſare in omnes partes muliebrem animum. ubi obſtinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum ſervum nudum poſiturum, ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum viciſſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profectuſque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, eſſet; Lucretia, mœſta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus eſſe; rem atrocem incidiſſe. Sp. Lucretius cum P. Valerio Voleſi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem mœſtam in cubiculo inveniunt. adventu ſuorum lacrimæ obortæ. quærentique viro, *Satin? ſalva? minimè*, inquit; *quid enim ſalvi eſt mulieri, amiſsâ pudicitiâ? Veſtigia viri alieni, Collatine, in lecto ſunt tuo. Ceterùm corpus eſt tantùm violatum, animus inſons. mors teſtis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abſtulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem:

dem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: &, unde consilium absuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequuturum. nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur & cetera juventus. Inde, parte præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis

in

in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circà populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultrò nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quàcunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque

con-

conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Lingen d. 27 März 1849.

LIBER II.

EPITOME.

I. B*Rutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros:* II. *Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere.* V. *Bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata.* VI. *Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium & Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est:* VII. *cumque matronæ annum luxerunt.* VIII. *P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est.* IX, X. *Porsena, Rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; &, ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit.* XII. *Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrâsset, occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis

pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. XIII. Ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: &, quum reddita esset, à Porsena honorificè remissa, equestri statuâ donata est. XVI. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. XIX, XX. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prosperè pugnavit apud lacum Regillum. XXIII, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. XXXVI, &c. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lecticâ, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXIX, XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent ne bellum patriæ inferret; Veturia mater & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. XLI. Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. XLII, &c. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. XLVI, &c. Quum vicini hostes Vejentes, incommodi magis, quàm graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. LVIII, LIX. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. LX, &c. Res præterea adversum Volscos, & Æquos, & Vejentes, & seditiones inter Patres plebemque continet.

I. LIberi jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnàrunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certè impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociâsset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eóque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam

mam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuêsse. initium à Prisco factum. Regnâsse deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetîsse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.* Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summâ ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causâ: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solùm in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tuâ voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solùm reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primò

primò tam novæ rei ac ſubitæ admiratio incluſerat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumſiſtunt, eadem multis precibus orant. & ceteri quidem movebant minùs. Poſtquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, ſocer præterea ipſius, agere variè, rogando alternis ſuadendoque, cœpit, ut vinci ſe conſenſu civitatis pateretur; timens conſul, ne poſtmodum privato ſibi eadem illa cum bonorum amiſſione, additâque aliâ inſuper ignominiâ, accciderent, abdicavit ſe conſulatu: rebuſque ſuis omnibus Lavinium tranſlatis, civitate ceſſit. Brutus ex ſenatuſconſulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exſules eſſent: collegam ſibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutōre reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio eſſet, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem ſpe omnium ſerius fuit. ceterùm, id quod non timebant, per dolum ac proditionem propè libertas amiſſa eſt. Erant in Romana juventute adoleſcentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido ſolutior fuerat, æquales ſodaleſque adoleſcentium Tarquiniorum, aſſueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in ſuam vertiſſe ſervitutem inter ſe conquerebantur. *Regem hominem eſſe, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus ſit: eſſe gratiæ locum, eſſe beneficio; & iraſci & ignoſcere poſſe: inter amicum atque inimicum diſcrimen nôſſe. Leges rem ſurdam, inexorabilem eſſe, ſalubriorem melioremque inopi, quàm potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, ſi modum exceſſeris. periculoſum eſſe, in tot humanis erroribus ſolâ innocentiâ vivere.* Ita, jam ſuâ ſponte ægris animis, legati ab regibus ſuperveniunt, ſine mentione reditûs bona tantùm repetentes. Eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit: ne non reddita, belli cauſa; reddita, belli materia & adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri, apertè bona repetentes, clam recuperandi

recuperandi regni consilia struere. &, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent impetrati, quòd spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur; nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi irâ vetuere reddi,

vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regià prædà, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquà, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paullatim, & aliis, quæ fert temerè flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eò, quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, &, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non pœnæ magis homines, quàm sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimùm anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, & os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas, data. Ille primùm dicitur vindictà liberatus. quidam vindictæ

quoque

quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iràque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Vejentes Tarquiniensesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos: se regem, augentem bello Romanum imperium, à proximis sceleratâ conjuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse; deinde jam propiùs ac certiùs facie quoque Brutum cognovit, inflammatus irâ, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patriâ. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum

rum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avidè, itaque se certamini offert. adeóque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pugna cœpit; neque ita multò post & pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solùm, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multò majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem escendit. Gratum id multitu-

titudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quàm consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul *laudare fortunam collegæ, quòd, liberatâ patriâ, in summo honore, pro republica dimicans, maturâ gloriâ, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. Se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo,* inquit, *ulla adeò à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus meliùs, quàm P. Valerio, creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam; &, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit

 con-

consulatum, memoriâ intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægriùs, quàm dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt; *mortuum ejus filium esse, funestâque familiâ dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quàm ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant, æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror senatum invasit. adeò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii

alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu ademptum privatis. Portoriisque & tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quàm infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm & hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo, fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaci-

ter oculos ad proceres Etrufcorum, nunc fingulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum fuperborum, fuæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu funt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumfpectant. pudor deinde commovit aciem, &, clamore fublato, undique in unum hoftem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta fcuto hæfiffent, neque ille minùs obftinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum fimul fragor rupti pontis, fimul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis fublatus, pavore fubito impetum fuftinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te fancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita fic armatus in Tiberim defiluit; multifque fuper incidentibus telis incolumis ad fuos tranavit, rem aufus plus famæ habituram ad pofteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: ftatua in comitio pofita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores ftudia eminebant. nam in magna inopia pro domefticis copiis unufquifque ei aliquid, fraudans fe ipfe victu fuo, contulit.

XI. Porfena, primo conatu repulfus, confiliis ab oppugnanda urbe ad obfidendam verfis, præfidio in Janiculo locato, ipfe in plano ripifque Tiberis caftra pofuit; navibus undique accitis, & ad cuftodiam, ne quid Romam frumenti fubvehi fineret, & ut prædatum milites trans flumen per occafiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeò infeftum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera folùm ex agris, fed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quifquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etrufcis, non metu magis, quàm confilio, conceffum. namque Valerius conful, intentus in occafionem multos fimul & effufos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem fe ad majora vindicem fer-

servabat. Itàque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et scière perfugæ indicio; multóque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabinâ viâ occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Næviâ cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cædit. dextrâ lævâque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia, redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effusè evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum in vicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus.*

Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgò adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quò temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, quà per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quàm metuens: *Romanus sum*, inquit, *civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prœlium timueris. Uni tibi, & cum singulis, res erit.* Quum rex, simul irâ infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi exprομeret properè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias, quàm vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu verò abi*, inquit, *in te magis, quàm in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te*

hâc

hâc viâ grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primò, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ à clade dextræ manûs cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeò moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, & subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultrò ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honoratâ virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primò incensus irâ, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; aliâs haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites Muciosque* dicere *id facinus esse*, & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quòd & vir-

ginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimùm liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut à mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum verò est ex iis, quæ traduntur, Porsenam, discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe longinqua obsidione. ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeò concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effusèque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortunâ & specie supplicum delati sunt. ibi benignè excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium bene-

beneficiorum. Multos Romæ hoſpitum urbiſque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuſcum vicum* appellârunt.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola conſules facti. Eo anno poſtremùm legati à Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum reſponſum eſſet, miſſurum ad regem ſenatum legatos; miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges, ideo potiùs delectos Patrum ad eum miſſos, quàm legatis ejus Romæ daretur reſponſum: ſed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi ſollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet; Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, ſed in libertate eſſe. ita induxiſſe in animum, hoſtibus potiùs, quàm regibus, portas patefacere. Eam eſſe voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi ſit. Proinde, ſi ſalvam eſſe vellet Romam, ut patiatur liberam eſſe, orare.* Rex, verecundiâ victus, *Quando id certum atque obſtinatum eſt*, inquit, *neque ego obtundam ſæpiùs eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios ſpe auxilii, quod nullum in me eſt, fruſtrabor. Alium hinc, ſeu bello opus eſt, ſeu quiete, exſilio quærant locum, ne quid meam vobiſcum pacem diſtineat.* Dictis facta amiciora adjecit: obſidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, reſtituit. Tarquinius, ſpe omni reditûs incisâ, exſulatum ad generum Mamilium Octavium Tuſculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porſena fuit.

XVI. Conſules M. Valerius, P. Poſtumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. conſules triumphârunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adverſus eos, & ne quid ſimul ab Tuſculo (unde, etſi non apertum, ſuſpectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum con-

consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multò post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prœlio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippâ Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quàm in prœlio, cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant, quàm capti; & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquâ aut occasione, coorti, quum plures igni, quàm ferro, armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi

gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum. inter multos saucios consul spe incertâ vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. & quum, vineis refectis aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterùm nihilo minùs fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumphârunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quòd triginta jam conjurâsse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicitâ civitate, dictatoris primùm creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legêre: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eò magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potiùs, quàm M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondùm consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multò potiùs M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam

præ-

præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eò magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent*. actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memorià actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultrà bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. &, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquanto, quàm cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium

um impetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; &, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea, quòd majore pugnabat irâ ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retrò in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prœlium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans,

tanto

tantò vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta & pedestris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciâsse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrâsset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicâsse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se, post fractas opes Latinorum,

ad

ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat, nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hâc irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multò post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos irâ odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeò fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultiquè in

in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse; tutioremque in bello, quàm in pace, inter hostes, quàm inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, suâ sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello,* ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatum usuris, primò se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* Inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam

bam inciderunt. nec temperatum manibus foret: ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multò minaciter magis, quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curià modò, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatûs. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; &, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum. quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curià, non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire*. quæ audita (adeò duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse* dicere *Deos*. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potiùs, quàm solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At verò curia, mœsta ac trepida ancipiti metu & ab cive & ab hoste, Ser-

vilium

vilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi, *curæ esse Patribus*, ostendit, *ut consulatur plebi. ceterùm deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede priùs acceptâ, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.* Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minùs ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, &, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proximâ inde nocte Volsci, discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die primâ luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causâ parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit.

Primo

Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Posthumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unà audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, prœlioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatûs exspe-

ſpectabat: quum Appius, & inſitâ ſuperbiâ animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quàm aſperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps &, qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concurſus ad Servilium fiebat, illius promiſſa jactabant, illi exprobrabant ſua quiſque belli merita cicatriceſque acceptas. poſtulabant, ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Movebant conſulem hæc; ſed tergiverſari res cogebat. adeò in alteram cauſam non collega ſolùm præceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita, medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquâſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à ſe rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facilè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quàm ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, Patreſque. ſed plebi creverant animi; & longè aliâ, quàm primò inſtituerant, viâ graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatûſque auxilio, quum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant. neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu & clamore poterat: neque, quum decrêſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur, metuſque omnis & periculum libertatis, quum in conſpectu conſulis ſinguli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterant. Super hæc timor inceſſit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & inſectante ambitionem collegæ; qui populari ſilentio rempublicam proderet,

&

& ad id, quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum & suæ & Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentià accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore. adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multò perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temerè ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quàm consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis dicussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules quum, quid ergò se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules

in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultrà decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique priùs reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: & apparebat atrox cùm plebe certamen. Priùs itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum verò ad sellas consulum propè convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum verò, *indignum facinus esse,* clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàm prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuosè vocatus, tumultuosiùs consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quàm in foro, esse,

ordi-

ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantùm, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militâssent bello, agendum* censebat. T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.* Ap. Claudius, & naturâ immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis,* ait, *sed licentiâ, tantum concitum turbarum; & lascivire magis plebem, quàm sævire. Id adeò malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui unà peccaverint, provocare liceat. Agedum,* inquit, *dictatorem, à quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maximè & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienâsset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini fortè unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, à dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed & homini & potestati meliùs rati credi, omisso certamine nomina dede-

præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurâssent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere. quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossâque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum &, quòd inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quàm hoc, narrâsse fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptatibus frui: conspirâsse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec*

os acciperet datum, nec dentes conficerent. hâc irâ, dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt, qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subitò exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis factâ, ignem, teme-

re arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos, utpote captâ urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columnâ æneâ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega absfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello essent, & domi sanata discordia, aliud multò gravius malum civitatem invasit: caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quoque. adeò finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam,

etiam, ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in ſenatu, quanti plebi daretur. Multi veniſſe tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta ſeceſſione ac vi Patribus eſſent: in primis Marcius Coriolanus, hoſtis tribuniciæ poteſtatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magiſtratus, cur Sicinium potentem video, ſub jugum miſſus, tanquam à latronibus redemptus? Egone has indignitates diutiùs patiar, quàm neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles: rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ, quam furore ſuo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per ſeceſſionem coli probibeant.* Haud tam facile dictu eſt, faciendumne fuerit, quàm potuiſſe arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam poteſtatem, & omnia invitis jura impoſita Patres demerent ſibi.

XXXV. Et ſenatui nimis atrox viſa ſententia eſt, & plebem ira prope armavit. *Fame ſe jam, ſicut hoſtes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatisfiat. Eum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat.* In exeuntem è curia impetus factus eſſet, ni peropportunè tribuni diem dixiſſent. Ibi ira eſt ſuppreſſa. ſe judicem quiſque, ſe dominum vitæ neciſque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi poteſtati; plebiſque, non Patrum, tribunos eſſe. Sed adeò infenſa erat coorta plebs, ut

unius poenâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversâ invidiâ, usique sunt, quà suis quisque, quà totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos à coitionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; '*unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nol'ent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere; benigniúsque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentiâ postremò amissâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multò post, Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quanquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ

cladis

cladis ne caufa dubia effet, ægro animi eadem illa in fomnis obverfata fpecies vifa eft rogitare, *Satin' magnam fpreti numinis haberet mercedem? majorem inftare, ni eat propere, ac nunciet confulibus.* Jam præfentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta eft debilitate fubitâ. tum enimverò Deorum ira admonuit. feffus igitur malis præteritis inftantibufque, confilio propinquorum adhibito quum vifa atque audita, & obverfatum toties fomno Jovem, minas irafque cœleftes, reprefentatas cafibus fuis, expofuiffet; confenfu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad confules lecticâ adfertur. inde in curiam juffu confulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrâffet; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam effet, eum functum officio pedibus fuis domum rediiffe, traditum memoriæ eft.

XXXVII. Ludi quàm ampliffimi ut fierent, fenatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volfcorum venit. Priufquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compofitum cum Marcio fuerat, ad confules venit. dicit effe, quæ fecretò agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod fequius fit, de meis civibus loquor. Non tamen admiffum quicquam ab iis criminatum venio, fed cautum, ne admittant. Nimio plus, quàm velim, noftrorum ingenia funt mobilia. Multis id cladibus fenfimus. Quippe, qui non noftro merito, fed veftrâ patientiâ, incolumes fimus. Magna hîc nunc Volfcorum multitudo eft. ludi funt. fpectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occafionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiffum fit. horret animus, ne quid inconfultè ac temerè fiat. Hæc, noftrâ veftrâque causâ, priùs dicenda vobis, confules, ratus fum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eft, ne cujus facti dictive contagione præfens violer.* Hæc locutus abiit. Confules quum ad Patres rem dubiam fub auctore certo detuliffent, auctor magis, ut fit,

quàm res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo indignandoque, & eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, quâ per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimâsse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malò, qui indixere, si viri estis.* Ita & suâ sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum.

Quam

Quam spem nequaquam fefellit: ut facilè appareret, ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primùm colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem à Pedo ducit; &, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquàm apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt, id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent: &, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset) multò obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque & liberi adsunt*. Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne in castris tuis sim? In hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet*. Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retrò ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum periisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabi-

um,

um, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certè, hanc sæpe eum exactâ ætate usurpâsse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultrà tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum à civibus isse in socios. sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paulo antè hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut ha*

gentes

gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eóque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes. adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognitâ domi causâ, verberâsse ac necâsse, peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus K. Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterùm sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. Plus tamen hostium fu-

ga, quàm prælium, absumpsit. adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; & Volsci rebellârunt. sed ad bella externa propè supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, propè quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. motique irâ numinis, causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quàm haud ritè sacra fieri. qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente curâ, K. Fabius & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Ro-

mam

mam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non suâ sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterùm tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acriùs, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, & si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redîsset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeò excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars, quâ civem regant, quàm quâ hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut

hut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *Victam tribuniciam potestatem*, dicere, *priore anno; in præsentia re ipsâ, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; & unum vel adversus omnes satis esse. Darent modò & consules & primores Patrum operam, ut, si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare; & consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quò undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratiâ concitata, quàm quòd in spem ventum erat, discordiâ intestinâ dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primùm in delectibus sævire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicunque urbis statu, manente disciplinâ militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitûs traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indici ostendique bellum: cetera*

sua

suâ sponte fata & Deos gesturos. Ea spes Etruscos armaverat; multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eò, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eò magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quà consules ipsos, quà exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum: & consules magis non confidere, quàm non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis originisque, quà falsa, quà vera, jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægrè consules pati. at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa & domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeò superbè insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; sed retrò revocanda & addenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugnâ. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quò minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferociùs multò, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos. non credi militi arma.

rem

rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, ægrè abstinent, quin castra oppugnent. Enim verò non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collegâ concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurent. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguâ promptum hostem offerri. Omnium illo die, quà plebis, quà Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugnâ sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Propè certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit. nam non alio antè bello infestior Romanus (adeò hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna jam

jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parmâ, *Hoc jurâstis,* inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeò ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurâstis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hìc, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs, quàm adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prœlio ex parte una restituto, nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi propè similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigrè milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis,

magis, quàm pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & suâ sponte ipsi prœlium renovant: & Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quàm audaciam, accendit. nam quum incursantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circà omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent unâ portâ hostibus viam. Eâ erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facilè passurum*, respondit: *se, familiâ funestâ Q. Fabii fratris morte, republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeò spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quàm plebis, studiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque

bella

bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoatâ concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent. verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimiâ gloriâ luxuriare & evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cum exercitu Kæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutiùs, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis, quàm gravis, contumeliis sæpiùs, quàm periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti aliò sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit. consul pro gente loquitur: *Assiduo magis, quàm magno, præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in animo*

mo est. Respublica & milite illic & pecuniâ vacet. Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatusconsultum exspectantes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt. quò jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior famâ & admiratione hominum, per urbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici viâ dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde & C. Servilius consules facti. &, donec nihil aliud quàm in

populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione, quâ Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; & Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retrò ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerà Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fugâ vasti relicti agri: & subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpiùs simulato, quàm vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeò contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superâssent, palatique passim va-

ga,

ga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subitò ex insidiis consurgitur, & adversi & undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quò magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omissâ pugnâ, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eò nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex periisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoriâ elatos confestim missus. tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annonâ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Consul ex Volscis esset revocatus: adeóque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie, populationes e-

rant, & velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eâdem arte sunt, quâ ceperant Fabios. secuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quò plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægrè recepere. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce ortâ, nonnihil & hesternâ felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temerè adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiúsque inde pulsus, quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum & Patres haud minùs, quàm pro Coriolano, annisi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in mulcta temperârunt tribuni. quum capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumptum esse. Alius deinde

inde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dictâ, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunicios impetus tulit. Et huic prœlium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audaciâ discussit. juvit & Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeò mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii aliâ manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primùm intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quàm prœlium, esse. tumultus è castris & in urbem penetrat; tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. eademque horâ duo exercitus, duæ potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recupe-

ratas res, potiti ſunt. miſſus tamen ab Roma conſul in Volſcos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, ſine Romano duce exercituque ſocios propriis viribus conſiliiſque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volſcos eſt: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde & C. Manlius conſules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento ſtipendioque imperato. Paci externæ confeſtim continuatur diſcordia domi. agrariæ legis tribuniciis ſtimulis plebs furebat. Conſules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, ſummâ vi reſiſtunt. abeuntes magiſtratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius conſulatum ineunt. Vopiſcum Julium pro Virginio in quibuſdam annalibus conſulem invenio. Hoc anno (quoſcunque conſules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt ſordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum. ſuadent, monent, *Honoribus & adminiſtratione reipublica abſtineant; conſulares verò faſces, prætextam, curulemque ſellam, nihil aliud, quàm pompam funeris, putent. claris inſignibus velut infulis velatos ad mortem deſtinari. Quòd ſi conſulatûs tanta dulcedo ſit, jam nunc ita in animum inducant, conſulatum captum & oppreſſum ab tribunicia poteſtate eſſe; conſuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda eſſe. Si ſe commoverit, ſi reſpexerit Patres, ſi aliud, quàm plebem, eſſe in republica crediderit, exſilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, ſibi proponat ante oculos.* His accenſi vocibus Patres conſilia inde, non publica, ſed in privato, ſeductaque à plurium conſcientia, habere. ubi quum id modò conſtaret, jure an injuriâ eripiendos eſſe reos, atrociſſima quæque maximè placebat ſententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exſpectatione ſtaret, mirari

tari primò, quòd non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam. adeóque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes, tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio, & dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitâssent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari.* quò ferociùs clamitabat, eò infestiùs circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clami-

tans, *Provoco, & fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quòd exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prœlium, se expediunt: apparebàtque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facilè experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, irâ Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo primâ specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil priùs, quàm de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus

jus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quòd ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem non facilè loquor*, inquit, *Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hîc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites*. Facilè & contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus leniisset, nunc orâsset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium. non vim suam illis tempus

ademptūrum; ſed conſilium viribus additurum. & Patres in populi, & conſulem in Patrum fore poteſtate.

LVII. Ægrè ſedata ab Quinctio plebs, multo ægriùs conſul alter à Patribus. Demiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. ubi quum timor atque ira in vicem ſententias. variâſſent; quò magis, ſpatio interpoſito, ab impetu ad conſultandum advocabantur, eò plus abhorrebant à certatione animi. adeò ut Quinctio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata diſcordia eſſet. Ab Appio petitur, *Ut tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta eſſe in concordi civitate poſſet. Dum tribuni conſuleſque ad ſe quiſque omnia trahunt, nihil relictum eſſe virium in medio: diſtractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu ſit, quàm ut incolumis ſit, queri.* Appius contrà, *teſtari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deſeri. non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe. graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ ſint.* Victus tamen Patrum conſenſu quievit. lex ſilentio perfertur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piſo auctor eſt. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volſcum Æquicumque inter ſeditionem Romanam eſt bellum coortum. vaſtaverant agros, ut, ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. compoſitis deinde rebus, caſtra retrò movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia ſævitia Appii, quæ domi; eſſe liberior, quòd ſine tribuniciis vinculis erat. Odiſſe plebem plus quàm paterno odio: ſe victum ab ea: ſe unico conſule objecto adverſus tribuniciam poteſtatem, perlatam legem eſſe; quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum ſpe, priores impedierint conſules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſævo imperio exercitum ſtimula-

mulabat. nec ullâ vi domari poterat. tantum certamen animis imbiberant: Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte motam remittere industriam. præsenti vultus demittere, tacitè prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promptâ, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum & *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eò magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterùm multò Appio, quàm Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantùm noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fugâ petit castra; nec antè restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantùm castra militem Romanum noluisse. alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paullò antè propè in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in inse-

quentem diem pronunciari quum jussisset, primâ luce classico signum profectionis dedit. Quum maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut priùs hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocatâque concione, invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & naturâ Quinctius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quò is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitûsque non ausi offerre se, Æqui vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latiùs inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus, haud minùs quàm præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt; res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum est, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio consulibus, cùm propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Nunquam antè tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temerè pro ullo æquè annisi sunt: propugnatorem senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi. Unus è Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces perpellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeò ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeóque constantiâ suâ & tribunos obstupefecit & plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. antè tamen, quàm prodicta dies veniret, morbo moritur. cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; & exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prœlium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit

fœda

fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeò tranquilla ſerenitas reddita: ut, velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. & ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modò, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prœlio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente diſcordiâ domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultrà videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum fugaque agreſtium cognitum eſt. Ea res maturam jam ſeditionem ac propè erumpentem repreſſit. Conſules, coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, eductâ ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem, nihil aliud quàm perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex inſidiis propè magnâ acceptâ clade, virtus militum rem, prolapſam negligentiâ conſulis, reſtituit. Meliùs in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo prœlio hoſtes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti. quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere. deinde ipſi paucis poſt diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt.

LXIV. Ex-

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati, T. Quinctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta propè Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeò effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, quum ducis, tum militum operâ. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitâsset aciem. Impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumptâ: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeò tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fre-

mitus

mitus hinnitusque equorum, qui, & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægrè teneri, clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs agunt equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quò leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urguet ex superiore loco. Sic propè oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; &, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam propè erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nullâ oppugnantium novâ vi; sed quòd jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER

LIBER III.

EPITOME.

I, &c. XIX. *Seditiones de agrariis legibus factæ.* XVIII. *Capitolium, ab exsulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est.* III. *Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque.* XXIV. *Sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim.* XXVI. *Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est.* XXVIII. *Is victos hostes sub jugum misit.* XXX. *Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis.* XXXI. *Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno, quàm Roma condita erat: &, ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemviros translatum imperium.* XXXIV, &c. *Hi, decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt:* XLIV, &c. *Donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret.* L, &c. *Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem*

rem conjecti; ceteri in exsilium acti. LX, &c. *Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prosperè gestas continet.* LXXI. *Et parum honestum populi Romani judicium: qui, judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.*

I. ANtio capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeóque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cètera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo.

bo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui, haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidiâ & perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quàm hostibus, gesturos bellum.* Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati propè violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens; quòd & Romanus irâ odioque pugnabat, & Æquos conscientia contractæ culpâ periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis

nimis ferox multitudo increpare duces, quòd in aciem, quà pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitûs, rectiùs bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus ac propè in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eóque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est. qui, quà venturum hostem sciebat, gravem prædâ, eóque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem

hostium

hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupidè oblato, (adeò civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summâ vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset. qui quum haud gravati venissent, introducti à consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temerè pugnæ commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proximâ nocte & postero die tantâ vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habi-

ta est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videre, ne quid respublica detrimenti caperet*. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitûs ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, &, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumanâ portâ erupit, &, quum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temerè magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægrè ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. qui, cæde legati & consulis vulnere accensi, nullâ deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur,

nec

nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia & quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, &, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, & triginta. Ut Romam reditum & justitium remissum est, cœlum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, propè cum ignominia dimissi.

VI. Comi-

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus & fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quàm pecori; & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium & odore insolito urbanos, & agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentià esse, mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subità Deûm irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut semper aliàs, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutiùs se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinà vià. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant. circuitio ac cura ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. De-

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potiùs mentem, quàm hostium, dedit. adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordià solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. & per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deûm. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publicà evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deûm impetratà, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta mor-

bis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impignè promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrà, quàm in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinúm Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quantò longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquantò pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen propè deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna

certè

certè cædes fuit. Victor consul, ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantùm minùs invidiosum, re ipsâ propè atrocius, quàm regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderatâ, infinitâ potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Quâ promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium, aut crudeliter, fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non il-*

lud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quò minùs pergat, ut cœperit. Vos, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primùm omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni: dilatàque in speciem actione, re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multò gloria, rediit. & auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur. quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri

bri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coràm in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia, occidione propè occisos Volscos & Æquos movere suâ sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causâ: & statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe & manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni ges-

ſiſſent in prohibendo delectu, ſic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quòd Patres ſe ſummoveri haud ſinebant. nec ferè ſeniores rei intererant; quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæque eſſet. Multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in colluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ offerrent. Kæſo erat Quinctius, ferox juvenis, quà nobilitate gentis, quà corporis magnitudine & viribus. ad ea munera, data à Diis, & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non linguâ, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatuſque gerens in voce ac viribus ſuis, unus impetus tribunicios populareſque procellas ſuſtinebat. Hoc duce, ſæpe pulſi foro tribunì, fuſa ac fugata plebs eſt. qui obvìus fuerat, mulcatus nudatuſque abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum, propè jam perculſis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæſoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat: eo acriùs obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello. Accuſator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus ſuis ſuggerere; legem interim, non tam ad ſpem perferendi, quàm ad laceſſendam Kæſonis temeritatem, ferre. Ibi multa, ſæpe ab juventute inconſultè dicta factaque, in unius Kæſonis ſuſpectum incidunt ingenium: tamen legi reſiſtebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid ſentitis jam, vos, Quirites, Kæſonem ſimul civem & legem, quam cupitis, habere non poſſe? quanquam quid ego legem loquor? libertati obſtat, omnes Tarquinios ſuperbiâ exſuperat. Exſpectate, dum conſul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciâ regnantem videtis.* Aſſentiebantur multi,

pulſatos

pulsatos se querentes, & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque, vulgò homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primùm militem fuisse, se sæpè vidente pugnâsse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis operâ putet rem restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Kæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quàm alienum, mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterandò laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multò post, quàm pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse,*

 fratrem-

fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Kæsone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, adeò concitati homines sunt, ut haud multum absfuerit, quin impetu populi Kæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii contrà vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligârunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus è foro nocte proximâ in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causâ, nihilo minùs Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kæsonis exsilio, propè perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Kæsonis sodalium

fuit,

fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. ſed ibi plurimum profectum eſt, quòd modo quodam temperavere impetus ſuos. Quum primò poſt Kæſônis exſilium lex cœpta ferri eſt, inſtructi paratique cum ingenti clientium exercitu ſic tribunos, ubi primùm ſubmoventes præbuere cauſam, adorti ſunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Kæſones exſtitiſſe, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eiſdem illis placidius aut quietius erat. benignè ſalutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adeſſe in foro, tribunos ipſos cetera pati ſine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publicè, neque privatim, truces eſſe, niſi quum de lege agi cœptum eſſet. Alibi popularis juventus erat. nec cetera modò tribuni tranquillò peregere; ſed refecti quoque in inſequentem annum. ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque manſuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex eluſa eſt.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem conſules C. Claudius, Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi ſe magis inſinuabant, eo acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi ſuſpectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Kæſonem Romæ eſſe: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis conſilia inita. Id negotii datum ab ſenioribus Patrum, ut juventus tribuniciam poteſtatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis eſſet, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volſcis & Æquis ſtatum jam ac propè ſolenne in ſingulos annos bellum timebatur: propiùſque aliud novum malum, necopinatò exortum. Exſules ſervique, ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupa-

vere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, & *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuriâ pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordià sisti videbatur posse. tantùm, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum

tum videbatur. At id propè unum maximè inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quàm venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versâ: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros, ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solùm intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quâ quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere,*

vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eâdem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium; juventus conscribitur, arma dantur. Romam primâ luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacatâ, si edoceri se sissent, quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur,*

memorem

memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quòd populi colendi velut hereditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: priùs vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactâsse fertur.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, *ut P. Valerii fidem exsolverent:* instare Claudio, *ut collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogâsset,* negare, *passurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribuna-

li,

ti, non in plebe coërcenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Kæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana & fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertiùm tribunos pessimis artibus regiâ licentiâ vivere. A.* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo propè denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) priùs in clivum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antè, quàm Romæ, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: & qui antè Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam à cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, malè gesta respublica est, pejùs multo, quàm quum P. Valerius consul periit,*

si

si tuleritis. Jam primùm omnium, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quàm pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scîssent, suspicari de præterito, quàm re ipsâ experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis verò*, inquit Quinctius, *nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurâstis, crastinâ die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, *& populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere. eo magis, quòd, & *augures jussos adesse ad Regillum lacum*, fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicatò cum populo agi posset; ut, quicquid Romæ vi tribuniciâ rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longiùs ab urbe mille passuum: & tribunos, si eò adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpiùs Quinctius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore*

opus

opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec antè moverunt de sententia consulem, quàm tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer,* inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hâc licentiâ arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertiùm & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum,

occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægréque impetratum à tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: &, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmiſſo, arcem Tuſculanam improvisò noćte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium perlata, movent Romanos haud ſecus, quàm ſi Capitolium captum nunciaretur. adeò & recens erat Tuſculanorum meritum, & ſimilitudo ipſa periculi repoſcere datum auxilium videbatur. Fabius, omiſſis omnibus, prædam ex caſtris raptim Antium convehit. Ibi modico præſidio relićto, citatum agmen Tuſculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvehit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum. parte exercitûs conſul caſtra Æquorum oppugnabat: partem Tuſculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò ſubiri potuit. fames poſtremò inde detraxit hoſtem. Quò poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes nudique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi. hos, ignominioſâ fugâ domum ſe recipientes, Romanus conſul in Algido conſecutus, ad unum omnes occidit. Vićtor ad Columen (id loco nomen eſt) exercitu relićto caſtra locat. Et alter conſul, poſtquam mœnibus jam Romanis, pulſo hoſte, periculum eſſe deſierat, & ipſe ab Roma profećtus. Ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium fines, ingenti certamine hinc Volſcos, hinc Æquos populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud pleroſque auctores invenio. L. Cornelium conſulem id bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe, certum affirmare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei mentio eſt, non auſim.

XXIV. Hoc bello perfećto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: fruſtrationem eam legis tollendæ eſſe, ſe nihilo minùs rem ſuſceptam peraćturos.* Obtinuit tamen P. Lucre-

Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motûs. A. Cornelius & Q. Servilius quæstores M. Volscio, quòd falsus haud dubiè testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui unà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Kæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. & quum consules nihilo minùs adversus continuationem tribunatûs, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causâ promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quòd & foris pacem peperere, & domi, etsi non concors, minùs tamen, quàm aliàs, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius consules facti duas

duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter Consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duûm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere: se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *& hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quicquid Deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subitò additus terror est.

XXVI. Vix

XXVI. Vis Sabinorum ingens propè ad mœnia urbis infestâ populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: &, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret; operi certè, id quod constat, agresti intentus; salute datâ in vicem redditâque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatûs audiret*, admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam pro-

properè è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ simul, abstersо pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publicè parata fuit, transvectumque tres obviàm egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: & plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas totâ urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicunque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigréque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quàm prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe*

temporis

temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. mediâ nocte in Algidum perveniunt: &, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. *Illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, & se subsequi* jubet. Nocte initum prœlium est à legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum à Quinctiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna; illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti

Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annonâ propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *& se damnari posse* aiebant: *& plebem, & tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus,* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantùm discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ

Græciæ civitatium instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio & Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidiùs, quia damnatus à plebe erat, augures legêre. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratûs ejus nimis luxuriavere. eo citiùs lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quòd

eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat favore plebis. adeóque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. & in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notâsse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquâsse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum,*

num, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quàm tulisse, videri posset. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super aliàs acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen, haud secus quàm regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summâ ope à se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profectò haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimiùm in ordinem se ipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.* Propalam obviàm ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impe-

tum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& id ipsum pessimo exemplo,) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam priùs, quàm inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coïbant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores decemviri servâssent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subitò omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vo-

cem

cem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublatâ provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellâsset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirâsse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii, & inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quæ fierent; & credere, haud indignis accidere. avidè ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant, quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum

tiorum nulla fieri, & decemviri, qui primò tribu
homines, quia id populare habebatur, circum se
taverant plebei, patriciis juvenibus sepserant late
orum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre,
plebem plebisque res; quum fortuna, quà quicqui
pitum foret, potentioris esset. Et jam ne terg
dem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici
ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio seq
mini supplicium. Hac mercede juventus nobili
rupta, non modò non ire obviàm injuriæ, sed p
lam licentiam suam malle, quàm omnium liberta

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subr
magistratibus, privati pro decemviris, neque a
ad imperium inhibendum imminutis, neque ad
em honoris insignibus, prodeunt. id verò regnum
dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas;
vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur.
ipsi solùm desponderant animos, sed contemni
erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse
non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ
nu incursionem in agrum Romanum fecere: la
populati, quum hominum atque pecudum inulti
das egissent, recepto ad Eretum, quod passim vag
erat, agmine, castra locant, spem in discordia Ro
ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non
cii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepid
nem injecit. Decemviri consultant, quid opus
sit. destitutis inter Patrum & plebis odia addidit
rorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex part
stra in Algido locant: depopulatumque inde excu
nibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, pr
um orantes, nunciant. Is pavor perpulit decemv
ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem
[illegible] citari jubent in curiam Patres,
[illegible]

congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raróque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi invisum consensu imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, &, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissâ publicâ: tantum ab injuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquantò spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quòd iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquàm jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, pr[illegible]m memoriæ est, post relationem

tionem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia liberè homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate suâ vindicandâ, quàm cupiditas injustâ dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent,* rogitare. *Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam propè senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quàm quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; *Ut civilis potiùs societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefariè*

nefariè illi cum collegis, meminisset. multò id magis se illius causâ orare, quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere. Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maximè oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes propè ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterùm neminem, majore curâ occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quòd Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuncios solùm, sed Tusculano-*

rum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset: *Non erit meliùs*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, propè malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum domi majus, quàm foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos

dos urbanos motus: in Fabio minùs in bono constans, quàm gnavum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quàm sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio & Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio & T. Antonio & K. Duilio & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiàque victurus hospitum, (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium

um in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum feceffionifque mentiones ad vulgus militum fermonibus occultis ferentem, profpeculatum ad locum caftris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miferant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot infidiatores cecidere, quum ipfe fe prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in caftra ceteri, præcipitatum in infidias effe Siccium egregiè pugnantem, militefque quofdam cum eo amiffos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad fepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permiffu, poftquam nullum fpoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum verfis corporibus, videre; hoftium neque corpus ullum, nec veftigia abeuntium; profectò ab fuis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena caftra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturâffent. Sepultus ingenti militum mœftitiâ, peffimâ decemvirorum in vulgus famâ, eft.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per ftuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis folùm idem decemviris, qui regibus, fed caufa etiam eadem imperii amittendi effet. Ap. Claudium virginis plebeiæ ftuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honeftum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor inftituta fuerat, liberique inftituebantur. Defponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro caufa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac fpe pellicere adortus, poftquam omnia pudore fepta animadverterat, ad crudelem fuperbamque vim ani-

animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quòd pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; servâ suâ natam (servamque appellans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat; quum assertor nihil opus esse multitudine concitatâ ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ priùs, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterùm ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea*

interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat. Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt. datâque inter turbam vià, quum multitudo Icilii maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decrêsse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca; expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium & provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantùm sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret, quàm fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere,* diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem patere-*

tur.

tur. Quòd nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primùm, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam, &, quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est*, inquit; *crastinâ die vestrâ operâ utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cœpit; & non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, ca-*

ptâ

pta, ultimæ timeantur, liberis suis sint patienda? Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs, quàm amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit: &, ultro querente pauca petitore, *quòd jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset*, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, *decrêsse vindicias secundum servitutem*. Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, *hesterno tantùm convicio Icilii violentiâque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte totâ cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde quiêsse erit melius. I*, inquit, *lictor, submove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, mul-

multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementiùs in te sum invectus: deinde sinas hîc coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem propè Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maximè Icilii vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatium-

ratiumque lictor decemviri invadit. franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit. ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multò magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motûs faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*: ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd agmine propè quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se, ut parricidam liberûm, aversarentur. Sibi vitam filiæ suâ cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti meliùs ratum, quàm contumeliâ, liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum. nec se*

super-

superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultrà pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; insecutique, qui Appium propè interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *& viros & armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperè agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre,

ferre. id modò à multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullò antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate,* inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memorià revocatà, quàm quem nova fama de virgine adeò fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, & ipse priùs, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Portà Collinà urbem intravere sub signis, mediàque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpiùs terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent

nerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causâ creati essent, depositturos imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, *non priùs, quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant*. Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset*, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citiùs caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant*. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri,

viri, ſuturos ſe, quando ita videatur, in poteſtate Patrum affirmant. Id modò ſimul orant ac monent, ut ipſis ab invidia caveatur: nec ſuo ſanguine ad ſupplicia Patrum plebem aſſuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiuſque, miſſi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendaſque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in caſtra accipiuntur; quippe liberatores haud dubiè & motûs initio, & exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ poſtulata plebis eſſent, compoſito jam ante adventum legatorum conſilio, ea poſtulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quàm in armis, reponi ſpei. Poteſtatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, & ne cui fraudi eſſet, conciſſe milites aut plebem ad repetendam per ſeceſſionem libertatem. De decemvirorum modò ſupplicio atrox poſtulatum fuit. Dedi quippe eos æquum cenſebant, vivoſque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ conſilii fuerint, adeò æqua poſtulâſtis, ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea præſidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ veſtræ magis ignoſcendum, quàm indulgendum eſt. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & priùs penè, quàm ipſi liberi ſitis, dominari jam in adverſarios vultis. Nunquamne quieſcet civitas noſtra à ſuppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio, opus eſt. Satis ſuperque humilis eſt, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, ſi quando metuendos vos præbituri eſtis, quum, recuperatis magiſtratibus legibuſque veſtris, judicia penes vos erunt de capite noſtro fortuniſque; tunc, ut quæque cauſa erit, ſtatuetis. nunc libertatem repeti ſatis eſt.*

LIV. Fa-

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio & invidià præcipuà, odium in se aliorum suo in eos metiens odiò, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minùs decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitià. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, quà hîc modestià fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoâstis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte,

ſte, proditum memoriæ eſt; & M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante decemviros creatos geſſerat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quàm meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs ſcivit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemviris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis ſine ulla Patrum injuria, nec ſine offenſione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primùm, quum veluti in controverſo jure eſſet, tenerenturne Patres plebiſcitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret.* quâ lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt modò, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo novam legem, *Ne quis ullum magiſtratum ſine provocatione crearet. qui creâſſet, eum jus faſque eſſet occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmâſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti viderentur, (cujus rei propè jam memoria aboleverat) relatis quibuſdam ex magno intervallo ceremoniis, renovârunt; & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, ſanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet. familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Hâc lege juris interpretes negant quemquam ſacroſanctum eſſe: ſed eum, qui eorum

rum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique à majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hâc lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eàdem hâc Horatiâ lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creâsset, tergo ac capite puniretur*. Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundatâ deinde & potestate tribuniciâ, & plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, à cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impiè nefariéque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantùm criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse,*

in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen & tribunos appellavit: &, nullo morante, arreptus à viatore, *Provoco,* inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana,* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrîsset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quòd æquandarum legum causâ cum maxima offensione Patrum consulatu abîsset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterùm sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quòd si indictâ causâ in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere, ne imitentur, quos oderint. Quòd si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causâ, in quam conspirâsse decemviros criminati sint;* ait *se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrùm novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio provocatioque adversùs injuriam magistratuum ostentata tantùm inanibus literis, an verè data sit.*

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium &

& legum expertem & civilis & humani fœderis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quàm cæde, motus. & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpiùs provocet, sic se iterum ac sæpiùs judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in

publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum, honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam rediisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementiâ concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus, pro quo agebat, causâ. sed Virginius, *sui potiùs ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe incisâ, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ, quòd in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissâ veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit.

fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exsilii causâ solum verterunt: bona publicata sunt. & M. Claudius, assertor Virginiæ, die dictâ damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiæ, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ potestatis, *Et libertatis*, inquit, *nostræ & pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; & nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam; quòd adeò toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quàm patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui molliùs consultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina ca-

ſtra ſpatium acie inſtructâ complebant. provocantibuſque ad prœlium reſponſum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati ſtando, ac nequicquam exſpectando certamen, Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis caſtris præſidium, quàm ſatis virium ad certamen. quod ubi conſul ſenſit, reddit illatum antea terrorem, inſtructâque acie ultro hoſtem laceſſit. Ubi illi, conſcientiâ quid abeſſet virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intrà vallum. Quum per totum diem ſtetiſſent intenti ad certamen, nocti ceſſere: & Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. Haudquaquam pari hoſtes animo nuncios paſſim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur caſtris Romanus, vallum invaſurus, ni copia pugnæ fieret. &, poſtquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoſte, jubet ſigna inferri conſul. motâque acie, indignatio Æquos & Volſcos inceſſit, ſi victores exercitus vallum potiùs, quàm virtus & arma tegerent. igitur & ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnæ accepere. Jamque pàrs egreſſa portis erat, deincepſque alii ſervabant ordinem, in ſuum quiſque locum deſcendentes, quum conſul Romanus priùs, quàm totis viribus fulta conſtaret hoſtium acies, intulit ſigna: adortuſque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, ſatis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumſpectantiumque ſe ac ſuos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hoſtes. deinde, quum animos collegiſſent, & undique duces, *victiſne ceſſuri eſſent*, increparent, reſtituitur pugna.

LXI. Conſul ex altera parte Romanos *meminiſſe* jubebat, *illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare.*

gnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes: & domi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint, iis auspiciis conditæ urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, *Agite, juvenes,* inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, immissis equis, exigite è campo. Non sustinebunt impetum. & nunc cunctantur magis, quàm resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnâ: &, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modò celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potiùs fidere, quàm meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabi-

ni, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurventesque tererent tempus, & in multa prœlia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id, quòd suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eâdem, quâ institui, disciplinâ efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hîc, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquâssent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque & hosti se opponunt, &, æquato pri-

mùm

mum periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem ſuo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degreſſo equiti parem eſſe.

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab ſua parte omiſſum; & locum, ex quo ceſſerant, repetunt: momentoque non reſtituta modò pugna, ſed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus ſe ad equos recipit. tranſvolat inde in partem alteram, ſuis victoriæ nuncius; ſimul & in hoſtes jam pavidos, quippe fuſo ſuæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Conſul providere omnia, laudare fortes, increpare, ſicubi ſegnior pugna eſſet. Caſtigati fortium ſtatim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes conniſi hoſtem avertunt, nec deinde Romana vis ſuſtineri potuit. Sabini, fuſi paſſim per agros, caſtra hoſti ad prædam relinquunt. ibi non ſociorum, ſicut in Algido, res, ſed ſuas Romanus, populationibus agrorum amiſſas, recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam prœliis partâ, malignè ſenatus in unum diem ſupplicationes conſulum nomine decrevit. Populus injuſſu & altero die frequens iit ſupplicatum. & hæc vaga populariſque ſupplicatio ſtudiis propè celebratior fuit. Conſules, ex compoſito, eodem biduo ad urbem acceſſere, ſenatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab ſe geſtis agerent, queſti primores Patrum, ſenatum inter milites deditâ operâ terroris cauſâ haberi. itaque inde conſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis eſt, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere ſenatum. Ubi quum ingenti conſenſu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho conſulum, multis diſſuaſum prodeuntibus, maximè C. Claudio vocife-

rante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam antè de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa & à ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque propè in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, &, quo sua minùs cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimùm M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogâsset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus

pulus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutâssent; collaudatis consulibus, quòd perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur, sanciret; & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quî vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos sibi collegas cooptâssint, ut illi legitimi eâdem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverâsset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos plebi faceret*; insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus & C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum

Volsco-

Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantùm se biennio habuisse. Seniores contrà Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quàm adversariis, superesse animos. adeò moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartùm & Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultrà discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitatâ in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quòd persuaserant iis duces, cupidi prædarum, *biennio antè delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentiâ militandi morem. nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestinâ rabie opprimendi*

mendi occasionem esse. Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos, vix Hernicis modò pares, T. Quinctio quartùm consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimùm imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitâssem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertiùm oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; &, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantùm eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Prô Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupîstis. concordiæ causâ concessimus. Decemviros desiderâstis. creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est. coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos irâ vestrâ, mori*

ri atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. creâstis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus. sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quàm vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agitedum, ubi hîc curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re, fortunâ, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? à quibus semper non vestrâ virtute innocentiâque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis. nunc oneratum vestris

vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus; & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio antè senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; præsenti pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt. nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raró aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detractationem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, arma & bellum spectabat: & agrestium fuga spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio*

perio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vitâ omni, plenâ honorum sæpe gestorum, sæpiùs meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe propè oppugnatâ. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciâssent, *Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die primâ luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probâssent causam:* omnis juventus adfuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeò maturè perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quartâ diei horâ mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellâssent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippâ, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit:

nuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eàdem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipàsset hostes, nî suo proprio eum prœlio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi verò Sulpicius, negare *cunctandi tempus esse; circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prœlium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione unà totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, quà permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs res geri, quàm apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis

omnis exercitus prædâ potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt; prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulâsse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrâssent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certâssent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magnâ contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam causam*, submoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur a multitudine magis, quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militâsse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate obliteratam, ceterùm suæ memoriæ infixam, afferre:*

ferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolanâ re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hâc fore imagine Scaptium: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bono causæ levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

LIBER

LIBER IV.

EPITOME.

I. &c. *Lex de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est.* VI, VII. *Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratûs administratæ sunt.* VIII. *Item censores tunc primùm creati sunt.* XI. *Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est.* XII, XIII, &c. *Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo suâ impensâ largitus est: &, ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans à C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est.* XVI. *L. Minucius index bove auratâ donatus est.* XVII, XVIII. *Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt.* XIX, XX. *Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit.* XXIV. *Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est.* XXXI, &c. XXXIV. *Fidenæ in potestatem redactæ, eòque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, à Mam. Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ.* XLV. *Conjuratio servorum oppressa est.* XLIX, L. *Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est.* LIX. *Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum est.* LX, LXI. *Res præterea gestas adversus Volscos, & Fidenates, & Faliscos, continet.*

I. HOS secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio & de connubio Patrum

&

& plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio, primò sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergò audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati desciſſe, & Vejentes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere. adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent; si quo intentius possit, quàm T. Quinctio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequicquam territando consules avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* & confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *jam ultrà ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeò non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm consulum, culpâ accidere. cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatûs ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem ampli oremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quàm felices seditiones, tam honorati*

rati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentâsse: nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eò recidere: & se millies morituros potiùs, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinâssent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrâsset, futuram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potiùs, quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. finem non fieri. Posse in eadem civitate tribunos plebis & Patres esse? aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiúsque serò, quàm nunquam obviàm eundum audaciæ temeritatique. Illine ut impune primò discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? &, quum hostes tantùm non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quàm minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Vejentibus allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere

dere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces priùs adversus scelus civium, quàm adversus hostium arma.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & antè videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quàm admonemus, cives nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Alterâ nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnâsse? L.*

deinde Tarquinium, non Romanæ modò, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captivâ Corniculanâ natum, patre nullo, matre servâ, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidîerint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatûs spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiúsque decemviris, teterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? &, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate & descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe conditâ, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa*

injuria

injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verùm enim verò lege id probiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique femina convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, quâ dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. *Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes? &*

minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia vobis consultum volebatis, certamine abstinuistis. an ideò non est dimicatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites, animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate famâ bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, *quòd nemo plebeius auspicia haberet. ideóque decemviros connubium diremisse, ne incertâ prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec antè finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, & ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua, summâ vi pugnarit, &, crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules,

ſules, quum per ſenatum, intercedentibus tribunis, nihil agi poſſet, conſilia principum domi habebant. apparebat, aut hoſtibus, aut civibus de victoria concedendum eſſe. Soli ex conſularibus Valerius atque Horatius non intererant conſiliis. C. Claudii ſententia conſules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique & Capitolini, ſententiæ abhorrebant à cæde violandiſque, quos, fœdere icto cum plebe, ſacroſanctos accepiſſent. Per hæc conſilia eò deducta res eſt, ut tribunos militum conſulari poteſtate promiſcuè ex Patribus ac plebe creari ſinerent; de conſulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis cônſulari poteſtate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicunque aliquid ſeditioſè dixerat, aut fecerat, quàm maximè tribunicii, & prenſare homines, & concurſare toto foro candidati cœpere: ut patricios deſperatio primò, irritatâ plebe, adipiſcendi honoris, deinde indignatio, ſi cum his gerendus eſſet honos, deterreret. poſtremò coacti tamen à primoribus petiere, ne ceſſiſſe poſſeſſione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatiſque, alios, ſecundùm depoſita certamina, incorrupto judicio eſſe: tribunos enim omnes patricios creavit populus: contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum eſſet. Hanc modeſtiam æquitatemque & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi univerſi fuit?

VII. Anno trecenteſimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro conſulibus magiſtratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magiſtratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volſcorumque bello & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo conſules obire tot ſimul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant,

eant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, & imperio & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus; quia tertio mense, quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causâ. Si Ardeates sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se iræ moderatos; sciantque, Patribus æquè curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere. contentiò, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus,

prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintùm consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere

recenti, auxilium propè everſæ urbi implorantes. Frui namque pace, optimo conſilio cum populo Romano ſervatâ, per inteſtina arma non licuit; quorum cauſa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maximè formâ notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipſi ejuſdem corporis erant; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ, captus. adjuvabant eum optimatium ſtudia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis ſuperior judicio matris eſſe, quæ quàm ſplendidiſſimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad ſuum tendere. Quum res peragi intra parietes nequiſſet, ventum in jus eſt. poſtulatu audito matris tutorumque, magiſtratus ſecundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. ſed vis potentior fuit. namque tutores, inter ſuæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt. adverſus quos infeſtior coorta optimatium acies ſequitur accenſum injuriâ juvenem. fit prœlium atrox. Pulſa plebs, nihil Romanæ plebi ſimilis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excurſiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad ſpem prædæ evocatâ, obſidere parat. nec ulla ſpecies cladeſque belli abeſt; velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funeſtas nuptias ex occaſu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique eſt viſum. optimates Romanos ad auxilium urbis obſeſſæ, plebs ad expugnandam ſecum Ardeam Volſcos excivere. Priores Volſci, duce Æquo Clœlio, Ardeam venere, & mœnibus hoſtium vallum objecere. Quod ubi Romam eſt

est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quartâ deinde vigiliâ signa profert: cœptumque opus adeò appropetatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à se urbem, viderent. & aliâ parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; quâ ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se indè Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni*, jubet, *fatentes victos se esse, & imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quàm manentibus, se hostem infensum, victoriam potiùs ex Volscis, quàm pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscisâ, quum tentâssent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. &, quum haud procul urbe Tusculò consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tantò beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Con-

ſul triumphans in urbem redit, Clœlio duce Volſcorum ante currum ducto, prælatiſque ſpoliis, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub jugum miſerat. Æquavit, quod haud facile eſt, Quinctius conſul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiæ paciſque domeſticam curam, jura infimis ſummiſque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres ſeverum conſulem, & plebs ſatis comem crediderint. Et adverſus tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit. quinque conſulatus, eodem tenore geſti, vitaque omnis, conſulariter acta, verendum penè ipſum magis, quàm honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit.

XI. Conſules creant M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius conſules, quo majori gloriæ rerum, domi foriſque geſtarum, ſuccedere ſe cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſque eſſe, quod Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ ſubventum) eo impenſiùs, ut delerent prorſus ex animis hominum infamiam judicii, ſenatuſconſultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eò præſidii causâ adverſus Volſcos ſcriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſque falleret judicii reſcindendi conſilium initum. Conſenſerant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, ſcriptâ, nec ager ullus divideretur, niſi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis diviſus eſſet, gleba ulla agri aſſignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elva. qui, per minimè populare miniſterium agro aſſignando ſociis, quem populus Romanus ſuum judicâſſet, quum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem Patrum ſa-

tis

tis accepti, quòd nihil gratiæ cujuſquam dederant; vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adſcripti remanendo in colonia, quam teſtem integritatis juſtitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi foriſque fuit & hoc & inſequenti anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Craſſo conſulibus. Ludi, ab decemviris per ſeceſſionem plebis à Patribus ex ſenatuſconſulto voti, eo anno facti ſunt. Cauſa ſeditionum nequicquam à Pœtelio quæſita. qui, tribunus plebis iterum ea ipſa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent conſules ad ſenatum, pervincere potuit: &, quum magno certamine obtinuiſſet, ut conſulerentur Patres, conſulum an tribunorum placeret comitia haberi, conſules creari juſſi ſunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis ſe delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade ac periculo inſignis, ſeditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo ſi aggravatæ res eſſent, vix ope Deorum omnium reſiſti potuiſſet. Cœpere à fame mala, ſeu adverſus annus frugibus fuit, ſeu dulcedine concionum & urbis deſerto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & Patres plebem deſidem, & tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam conſulum accuſabant. Poſtremò perpulere plebeii, haud adverſante ſenatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quàm ad curationem miniſterii ſui: quanquam poſtremò annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terrâ marique nequicquam miſſis, (niſi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum eſt) nullum momentum an-

nonæ fecisset; &, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerbâ inquisitione aperiret magis, quàm levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. frumento namque ex Etruriâ privatâ pecuniâ per hospitum clientiumque ministeria coëmpto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere. &, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant: quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextùm creatus T. Quinctius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum Mælii conferri, eumque*

conciones

conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare; cetera jam convenisse; & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se penè, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri, & novos consules, quòd exspectâssent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solùm desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules immeritò increpari,* ait, *qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solùm viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primò Quinctius abnuere: &, *quid sibi vellent,* rogitare, *qui se ætate exactâ tantæ dimicationi objicerent.* Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset,* rogitarent; missus ab dicta-

dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, *quid vellet*, quæreret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret. *crimenque, à Minucio delatum ad senatum, diluendum*; tunc Mælius recipere se in catervam suorum, & primùm circumspectans tergiversari: postremò, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: resspersusque cruore obtruncati, stipatus catervà patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberatâ republicâ.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incertà existimatione facti, ad concionem vocari jussit; & *Mælium jure cæsum*, pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coërcitum esse, nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen*

Clau-

Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperâsse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quàm pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invità, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem, motam ex Mæliana cæde, sedâsse, invenio. Ceterùm vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimùm exemplum à patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentâsse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potiùs, quàm consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo

ſitendo ſe ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures, quàm tres, tribunos conſulari poteſtate creavit, & in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælatus ſuffragiis Quinctio Mam. Æmilius, vir ſummæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magiſtratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni ſcelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roſcium, legatos Romanos, cauſam novi conſilii quærentes, juſſu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in teſſerarum proſpero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi juſſiſſe videretur, ab Fidenatibus exceptam, cauſam mortis legatis fuiſſe. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum ſociorum, conſulentium de cæde ruptura jus gentium, non averſum ab intentione luſûs animum: nec deinde in horrorem verſum facinus. propius eſt fidem, obſtringi Fidenatium populum, ne reſpicere ſpem ullam ab Romanis poſſet, conſcientiâ tanti ſceleris voluiſſe. Legatorum, qui Fidenis cæſi erant, ſtatuæ publicè in Roſtris poſitæ ſunt. Cum Vejentibus Fidenatibuſque, præterquam finitimis populis, ab cauſa etiam tam nefanda bellum exorſis, atrox dimicatio inſtabat. Itaque ad curam ſummæ rerum, quietâ plebe tribuniſque ejus, nihil controverſiæ fuit, quin conſules crearentur M. Geganius Macerinus tertiùm & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde geſſit, appellatum. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium ſecundo prœlio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amiſſis dolor, quàm lætitia fuſis hoſtibus fuit. & ſenatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmilium juſſit. Is magiſtrum equitum ex collegio prioris anni, quo ſimul tribuni militum conſulari

fulari poteſtate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum à conſulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, & numerus amiſſorum proximâ pugnâ expletus. Legatos Quinctium Capitolinum & M. Fabium Vibulanum ſequi ſe dictator juſſit. Quum poteſtas major, tum vir quoque poteſtati par, hoſtes ex agro Romano trans Anienem ſubmovere, colleſque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes caſtra: nec antè in campos degreſſi ſunt, quàm legiones auxilio Faliſcorum venerunt. Tum demum caſtra Etruſcorum pro mœnibus Fidenarum poſita. & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes conſedit in utriuſque ripis amnis, quâ ſequi munimento poterat, vallo interpoſito. poſtero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hoſtes variæ fuere ſententiæ. Faliſcus, procul ab domo militiam ægrè patiens, ſatiſque fidens ſibi, poſcere pugnam: Vejenti Fidenatique plus ſpei in trahendo bello eſſe. Tolumnius, quanquam ſuorum magis placebant conſilia, ne longinquam militiam non paterentur Faliſci, poſtero die ſe pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectâſſet pugnam hoſtis, animi acceſſere: poſteroque die, jam militibus caſtra urbemque ſe oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina caſtra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem caſtra Romana aggrederentur, poſt montes circummiſit. Trium populorum exercitus ita ſtetit inſtructus, ut dextrum cornu Vejentes, ſiniſtrum Faliſci tenerent, medii Fidenates eſſent. Dictator dextro cornu adverſus Faliſcos, ſiniſtro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit ſigna. ante mediam aciem cum equitatu magiſter equitum proceſſit. Parumper ſilentium & quies fuit, nec Etruſcis, niſi cogerentur, pugnam inituris, & dictatore arcem Romanam reſpectante, ut ab auguribus,

bus, ſimul aves rite admiſiſſent, ex compoſito tolleretur ſignum. Quod ſimul conſpexit, primos equites clamore ſublato in hoſtem emiſit. ſecuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruſcæ ſuſtinuere impetum Romanorum. eques maximè reſiſtebat; equitumque longè fortiſſimus ipſe rex, ab omni parte effusè ſequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Coſſus, eximiâ pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, ampliſſimum acceptum, majus auctiuſque reliquit poſteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacunque ſe intendiſſet, trepidantes Romanas videret turmas, inſignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognôſſet, *Hiccine eſt*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (ſi modò ſancti quicquam in terris eſſe Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus ſubditis, infeſtâ cuſpide in unum fertur hoſtem. quem quum ictum equo dejeciſſet, confeſtim & ipſe haſtâ inniſus ſe in pedes excepit. Aſſurgentem ibi regem umbone reſupinat, repetitumque ſæpiùs cuſpide ad terram affixit. tum exſangui detracta ſpolia; caputque abſciſſum victor ſpiculo gerens, terrore cæſi regis hoſtes fundit. Ita equitum quoque fuſa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis inſtat, & ad caſtra compulſos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitiâ effugere in montes. Coſſus, Tiberim cum equitatu tranſvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium & ad caſtra Romana pugnatum eſt adverſus partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum eſt, ad caſtra miſſam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum defendit: intentos deinde hoſtes in vallum, egreſſus dextrâ principali cum triariis repentè invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pau-
ciores

eiores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gestà, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum propè solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterùm, præterquam quòd ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; propo sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quòd tam veteres annales, quódque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eùm annum transferri posset, quòd imbelle triennium ferme pestilentià inopiàque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeò ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum sugge-

ſuggerant. Tertius ab conſulatu Coſſi annus tribunum eum militum conſulari poteſtate habet; eodem anno magiſtrum equitum: quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem. ea libera conjectura eſt. Sed, (ut ego arbitror) vana verſare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem propè ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſe A. Cornelium Coſſum conſulem ſcripſerit.

XXI. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliſcum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hoſtis in agris nuſquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ, quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum ſe aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falſis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens. quæ vaniora ad populum ipſo auctore fuere. Ceterùm magis vis morbi ingraveſcens curæ erat, terroreſque ac prodigia; maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obſecratio itaque à populo, duumviris præeuntibus, eſt facta. Peſtilentior inde annus, C. Julio iterum & L. Virginio conſulibus, tantum metum vaſtitatis in urbe agriſque fecit, ut non modò prædandi causâ quiſquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi eſſet; ſed ultro Fidenates, qui ſe primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi deſcenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Faliſci perpelli ad inſtaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque ſociorum precibus, potuere) duo populi tranſiere Anienem; atque haud procul Collinâ portâ ſigna habuere.

buere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quàm in urbe, eſt. Julius conſul in aggere muriſque explicat copias. à Virginio ſenatus in æde Quirini conſulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Priſco alii, alii Structo fuiſſe cognomen tradunt. Virginius, dum collegam conſuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is ſibi magiſtrum equitum Poſtumum Æbutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adeſſe jubet. quibuſcunque vires ſuppetebant ad arma ferenda, præſto fuere: ſigna ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hoſtes in loca altiora conceſſere. eò dictator agmine infeſto ſubit: nec procul Nomento ſignis collatis, fudit Etruſcas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque ſcalis capi poterat urbs alta & munita; neque in obſidione vis ulla erat, quia frumentum non neceſſitati modò ſatis, ſed copiæ quoque, abunde ex antè convecto ſufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem ſpè amiſsâ, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averſa parte urbis maximè neglecta, quia ſuâpte naturâ tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe, diverſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia quadrifariam diviſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab ſenſu operis hoſtes avertebat: donec, perfoſſo à caſtris monte, erecta in arcem via eſt; intentiſque Etruſcis ad vanas à certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſtendit. Eo anno C. Furius Pacilus & M. Geganius Macerinus cenſores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primùm cenſus populi eſt actus.

XXIII. Eoſdem conſules inſequenti anno refectos, Julium tertiùm, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero M. Manlium

Manlium & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterùm in tam discrepante editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solùm exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoriâ initi primò cum iis belli: quanquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrâssent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quàm proximo, conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate, offensus. Concione itaque advocatâ, *rempublicam foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus*

quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magnâ parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quàm annua ac semestris, censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et, *ut re ipsâ*, inquit, *sciatis Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægrè passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potiùs ignominiæ intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutiùs ac sæpiùs subjectum censoribus fore cerneret, quàm censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res propè ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædis Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ Deûm iræ, avertendæque à populo pestis causâ, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum & Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est, Tribuni militum consulari

ſulari poteſtate omnes patricii creati ſunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Poſtumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia antè proviſum erat, periculum fuit. Conſilia ad movenda bella in Volſcorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente, eandem, quâ Fidenæ deletæ ſint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequicquam imminentes ſpei majoris honoris, dum foris otium eſſet, cœtus indicere in domos tribunorum plebei. ibi ſecreta conſilia agitare: queri, *ſe à plebe adeò ſpretos, ut, quum per tot annos tribuni militum conſulari poteſtate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providiſſe ſuos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magiſtratus paterent; aut patricios habendos fuiſſe tribunos plebei. adeò ſe ſuis etiam ſordere, nec à plebe minùs, quàm à Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibuſque fieri, ut obſeptum plebi ſit ad honorem iter. ſi plebi reſpirare ab eorum mixtis precibus miniſque liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, & parto auxilio imperium quoque adſcituram.* Placet, tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui album in veſtimentum addere, petitionis liceret causâ. Parva nunc res, & vix feriò agenda videri poſſit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad ſuos ſtudia inclinaturam. quæ ne libera eſſent, ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus cauſa fuit, quem ab Æquis & Volſcis Latini atque Hernici nunciàrant. T. Quinctius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, conſules facti: nec ultrà

ultrà terror belli est dilatus. Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quàm unquam antè, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quàm aliàs unquam, rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, *placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultrà tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt; *proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciæ potestati consulatum* memorantes; *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.* Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur & justitium:

justitium: neque aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ità dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisque milites imperati. utrinque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, quà eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modò excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus prœliis est; facilè patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nullâ in prælio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fa-

M. Fabio legato assignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte alterâ subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quàm genere, jam orbem volventes suos increpans clarâ voce, *Hîc præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hîc stantibus spei est? an Deûm aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. Hâc, quâ me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, quâ Postumius Albus cohor-

tes objecerat: & moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eóque omne prælium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium propè affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eódem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eódem & dictator aliâ parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acriùs subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prœlium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes cœpti. castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere; & licet, in variis opinionibus. & argumento est, quòd *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit: ægrè id passus Quinctius, quum, di-

missо

misso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Karthaginienses, tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cùm petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies à Fidenis afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, & primò in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque

multiplex religio, & pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Vejentes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales priùs mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax, facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrùm populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quòd tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportunè Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ, quàm cladis, est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos,

bunos, poſcere dictatorem, in eo verti ſpes civitatis. & quum ibi quoque religio obſtaret, ne non poſſet niſi ab conſule dici dictator, augures conſulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: & ipſe ab eo magiſter equitum eſt dictus. Adeò, ſimul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil cenſoria animadverſio effecit, quo minùs regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes, re ſecundâ elati, miſſis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab ſe uno prœlio fuſos, quum tamen nullam publici conſilii ſocietatem moviſſent, voluntarios undique ad ſpem prædæ adſciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam niſi ab ſcelere bellum ordiri nefas eſſet, ſicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus ſeſe conjungunt. Conſultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas ſedem belli caperent. Fidenæ viſæ opportuniores. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas tranſtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipſo ab re malè geſta perculſo, caſtra locantur ante portam Collinam, & in muris armati diſpoſiti, & juſtitium in foro, tabernæque clauſæ: fiuntque omnia caſtris, quàm urbi, ſimiliora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimiſſis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis ſuſpenſos gererent, ut, parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipſa non virtute hoſtium, nec ignaviâ Romani exercitûs, ſed diſcordiâ imperatorum, accepta ſit, Vejentem, hoſtem ſexies victum, pertimeſcant, Fidenaſque propè ſæpiùs captas quàm oppugnatas. Eoſdem & Romanos & hoſtes eſſe, qui per tot ſecula fuerint: eoſdem animos, eaſdem corporis vires, eadem arma gerere. ſe quoque eundem dictatorem Mam. Æmilium eſſe, qui antè Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Faliſcis, ad Nomentum exercitus fuderit: & magiſtrum equitum A. Cornelium eun-*

dem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitûs Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quanto meliùs de republica meriti sint, qui se dictatorem tertiùm dixerint; quàm eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextrâ montibus, lævâ Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quàm pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infandâ cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque.

que. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito, prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quàm prœlio, territum cesserat flammis, accurrit: claràque voce, *Fumóne victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; *Quinctium legatum & suos ab tergo hostem adortos:* ipse, redintegrato clamore, infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prœlia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urguerent, neque in castra retrò, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos

fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eâdem & Romanos sequentes impetus rapit; Quinctium maximè, & cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prœlio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti in-

duciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petiſſent. Et ab ſeditionibus urbanis otium fuit. Annum inſequentem, neque bello foris, neque domi ſeditione inſignem, ludi bello voti celebrem, & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concurſu, fecere. Tribuni conſulari poteſtate erant Ap. Claudius Craſſus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Iulus. ſpectaculum comitate etiam hoſpitum, ad quod publico conſenſu venerant, adventis gratius fuit. Poſt ludos conciones ſeditioſæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, *quòd, admiratione eorum, quos odiſſet, ſtupens, in æterno ſe ipſa teneret ſervitio: & non modò ad ſpem conſulatûs in partem revocandam adſpirare, non auderet, ſed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia eſſent comitia Patrum ac plebis) aut ſui aut ſuorum meminiſſet. Deſineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos ſperetur. Nihil non aggreſſuros homines, ſi magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adverſus quos tenderet, bello inexpiabili ſe perſecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo ſe honoratiorem fore, neque ſperandum, neque poſtulandum eſſe. Magnos animos magnis honoribus fieri. neminem ſe plebeium contempturum, ubi contemni deſiſſent. Experiendam rem denique in uno aut altero eſſe, ſitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento ſimile miraculoque ſit, fortem ac ſtrenuum virum aliquem exſiſtere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum eſſe, ut tribuni militum conſulari poteſtate & ex plebe crearentur. Petiſſe viros domi militiæque ſpectatos: primis annis ſugillatos, repulſos, riſui Patribus fuiſſe: deſiſſe poſtremò præbere ad contumeliam os. Nec ſe videre, cur non lex quoque abrogetur, quâ id liceat, quod nunquam futurum ſit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm ſi per indignitatem ipſorum prætereantur.*

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, &, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. Cepere autem, priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solùm, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, *Non antè unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certe-*

certetur, nec virtute, nec patientiâ, nec disciplinâ rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt; & C. Sempronius, cui ea provincia sorti evenit, tanquam constantissimâ re, fortunâ fretus, quòd victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit. adeò ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segniùs sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. qui quum magnâ voce exclamâsset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc,* inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt:

ciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eàdem, quà transierant, posse; ibi maximè confertis hostibus, quâ viam fecerant: & consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est. quò quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi, quâ quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis

secum,

secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quàm publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paulo antè domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviàm agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebi, qui M. Postumio & T. Quinctio diem dixerant, quòd ad Vejos eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocatâ concione, quum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœdè castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex Tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam iniisse, aut firmâsse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? &, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestrâ virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, quâ unâ hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sem-*

Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterùm militariter gravis, non suis vanæ laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se priùs, quàm ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitûs causâ, loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quàm populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implêsse.* precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul vià Lavicanà ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, affectum prœlio ac vià nocturnà, excepere. Paulò post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta & iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res pro-

prosperè gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, & Sp. Icilium, fecit; quos & pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægrè Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisus & fidens innocentiæ animus esset?* quærebat. *sub tribunicia umbra consularem virum delituisse.* modò ad collegas, *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, *& de Sempronio & de omnibus summam populi Romani potestatem esse*, dicerent, *nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos:* tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter

plebi

plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantùm ostendissent aciem Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterùm ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, (ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent) à consulibus relatam, quum & Patres summâ ope approbâssent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primò & consules & Patres summâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæquè in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules, quàm tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem,

regem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentiâ curâque exceptam*, memorabat *Vejentibus induciis & cunctatione Æquorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minùs quatuor quæstores promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. Tribunicia primùm comitia sunt habita, creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertiùm, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsâ suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod antè non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei. Ejus injuriâ queri suos honore dejectos.* Itaque quum in ipsum, & innocentiâ tutum & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in

C. Sem-

C. Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volſci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab eiſdem tribunis mentio in ſenatu de agris dividendis illata eſt, (cui actioni ſemper acerrimè C. Sempronius reſtiterat) ratis, id quod erat, aut depoſitâ causâ leviorem futurum apud Patres reum, aut perſeverantem ſub judicii tempus plebem offenſurum. Adverſæ invidiæ objici maluit, & ſuæ nocere cauſæ, quàm publicæ deeſſe; ſtetitque in eadem ſententia, *Ne qua largitio, ceſſura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, ſed ſibi invidiam, quæri. Se quoque ſubiturum eam tempeſtatem forti animo. nec ſenatui tanti ſe civem, aut quemquam alium debere eſſe, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demiſſiore animo, quum dies venit, causâ ipſe pro ſe dictâ, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Poſtumia, virgo Veſtalis, de inceſtu cauſam dixit, criminе innoxia; ob ſuſpicionem propter cultum amœniorem ingeniumque liberius, quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde abſolutam, pro collegii ſententia pontifex maximus abſtinere jocis, colique ſanctè potiùs, quàm ſcitè, juſſit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade, inſignis. Servitia, urbem ut incenderent diſtantibus locis, conjurârunt; populoque ad opem paſſim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda conſilia Jupiter: indicioque duorum comprehenſi ſontes pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & liber-

tas.

tas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum : &, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret : Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultûs Lavicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum : factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi praerit. Bellum utinam, qui appetunt, consideratiùs concordiùsque, quàm cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt ; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eâdem imperii multo impensiùs in castris accendi : nihil sentire idem, pro sententia pugnare : sua consilia velle, sua imperia sola rata esse : contemnere in vicem, & contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus,

doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quàm ad Vejos fuisset: &, velut haud dubià clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique: castraque, eo die ægrè retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fugâ turpi deseruntur. duces legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores properè missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica, quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prœlio quum dictator equitatu immisso

misso antesignanos hostium turbâsset, legionum inde signa inferri properè jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prœlium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciâssent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariæ seditiones, mentione illatâ de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippâ Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequente anno A. Sempronio Atratino tertiùm, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartùm & Metilius tertiùm tribuni plebis, ambo absentes creati. & quum rogationem promulgâssent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in

in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre. proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem. Facilè homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potiùs, quàm majestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupâsse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad causam senatûs, per quam universo ordini cum prioribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quòd non degenerâsset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratiâ principum, quam rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipu-

blicæ

blicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocatâ, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliâque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Bolanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperâssent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatûs, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniâque eò deductâ, novis viribus oppidum firmârunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quàm bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: &, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm

quòd in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolida ac propè vecors; quâ Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem magis, quàm mox Patres, offendit. & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantùm, sed causæ atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpiùs, quàm Postumium, in disceptationem trahebat. Tum verò secundùm tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potiùs, quàm populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modò, voce hujus auditâ. quid id refert? jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Prædane interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque quum fremitus apertè esset, & quæstor P. Sestius eàdem violentiâ coërceri putaret seditionem posse; quâ mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo

xo ictus turbâ excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus*. Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis, postremò quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs iràque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summâ ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summâ moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine & supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum animis Bolani agri di-

visionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ, quàm speraverant, fuit: quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die propè desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestià tribunorum quietum excepit tribunus plebis, L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minúsque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defunctà civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quàm pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt:

quum,

quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret*; Mænio contrà vociferante, *si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere*; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectûs causâ detrectantibus militiam inbibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigrè primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ

ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quàm propè solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægriùs plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, & ulta est, tunc primùm plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeò populo ostentantes: quum affirmâssent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos*

dos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contrà tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent: quum mirà opportunitate, Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assiduà operà desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortunà ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribuniciæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem

cedem seditiosi tribunatûs petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis avertissent. Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset, fama affertur summâ vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, quòd, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donâsse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dicta-

dictatorem dici jussit. quam rem ægrè passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordiâ Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbiâ magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum mandatum sibi à populo eripi honorem*, disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit*; (*quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?*) *sed quia maluerit, collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed, quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratiâ rempublicam fore: &, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximâ dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium

 hostes.

hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantùm non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quàm gloriâ, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviàm fuit. Petiere, ne priùs, quàm ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum afuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quàm in tribunis: qui, quia summâ vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute superari

perari humanarum virium modum. Fortiſſimi milites non tamen, nec vivi, nec poſt mortem, inulti fuere. Inſequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coſſis, N. Fabio Ambuſto, L. Valerio Potito, tribunis militum conſulari poteſtate, Vejens bellum motum ob ſuperbum reſponſum Vejentis ſenatûs; qui legatis repetentibus res, ni faceſſerent properè urbe finibuſque, daturos, quod Lars Tolumnius dediſſet, reſponderi juſſit. id Patres ægrè paſſi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum eſt, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volſcis eſſe: modò duo præſidia occidione occiſa, & cum periculo retineri. Nullum annum eſſe, quo non acie dimicetur: &, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentiſſimo parari, qui omnem Etruriam ſit concitaturus.* Hæc ſuâ ſponte agitata. inſuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum patribus cum plebe eſſe* dictitant: *eam de induſtriâ vexandam militiâ, trucidandamque hoſtibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut ſuffragii liberè ferendi conſilia agitet:* prenſanteſque veteranos, ſtipendia cujuſque & vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri eſſe in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid ſuper ſanguinis, qui dari pro republica poſſet?* rogitantes. Hæc quum in ſermonibus concionibuſque interdum agitantes avertiſſent plebem ab ſuſcipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis: quam, ſi ſubjecta invidiæ eſſet, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volſcum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, poſtquam nullo loco caſtra Volſcorum eſſe, nec commiſſuros ſe prœlio apparuit, tripartitò ad devaſtandos fines diſceſſere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque inceſſere, latè populati ſunt tecta agroſque, ut diſtinerent Volſcos:

Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, & immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunà opulentum tres exercitus diripuere. eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod

quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiæqùe soli expertes, negare, *Tam id lætum Patribus universis nec prosperum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie primâ melius fuisse, quàm usu apparriturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quàm ipsi militâssent; & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremò, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: &, quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. &, lege perlatâ de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertiùm, M. Æmilius Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veji sunt; sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno

anno fuit, parte tribunorum exercitûsque ad Volscum avocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi. præterque arcem cetera capta. in arcem munitam naturâ globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. à quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Dirutâ & arce & urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Vejos conversa est. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Vejentium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

L I-

LIBER V.

EPITOME.

II, &c. *IN obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. ea res, quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem.* VII. *Equites tum primùm equis suis merere cœperunt.* XV. *Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est.* XIX, XX, XXI. *Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit:* XXII. *Simulacrum Junonis Romam transtulit:* XXIII. *Decimam partem prædæ Delphos Apollini misit.* XXVII. *Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consecutus est.* XXXI. *Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est.* XXXII. *Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit.* XXXIII, &c. *Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati, à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt,* XXXVIII, XXXIX, &c. *fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat:* XLI. *Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt.* XLVII. *Et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent; proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt.* XLVIII. *Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent;* XLIX. *Furius Camillus,*

lus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. *Ædes Ajo Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat,* adventare Gallos. *Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam & dirutam urbem.* LI, &c. *Quod consilium Camillo auctore discussum est.* LV. *Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat,* Sta miles; hic optimè manebimus.

I. PACE alibi partâ, Romani Vejique in armis erant tantâ irâ odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversâ ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertiùm, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contrà tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quàm ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur,

tur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conciliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quòd æra militibus sint constituta. nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profectò aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea & subigi multo acriùs, quàm Vejentes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos,*

servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc, taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis vestrâ, an suâ, causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & quum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quòd secundis potissimùm vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam æquè, quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribuniciæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem? utrùm militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè hoc dicitis,* Quicquid Patres faciunt, displicet; *sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentiâ nostrâ provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, &, quantum in vobis esset, indulgere potiùs comitati Patrum atque*

que obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. *Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infectâ re à Vejis exercitum noluerunt, non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solùm, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possint, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima naturâ, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quærere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, & lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutiùs abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat?* annua æra habes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militiâ semestri solidum te stipendium accipere? *Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quàm primùm oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia: quàm procul ab domo?*

quot

quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellârunt, in pace nunquam fida fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul afuit, quin violarent.

V. *Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non à cupiditate solùm ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repentè volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ? Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur?*

Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio interposito mutari possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratiâ præsentis aut potionis longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. *Si, me Dius Fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solùm paratâ victoriâ frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare; &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeòne effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeò molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat; contendantque, & animis & corporibus suis virilem patientiam inesse, & se juxtà hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandâsse tribunis, & meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creâsse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantùm, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam*

mam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrùm tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quàm victoriam, noverit; nec impetu potiùs bella, quàm perseverantiâ, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Vejentibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeò quicquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuestis æqui audire; &, dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere finitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum subitò, unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, & superiorem Appium in

in causa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis se*, aiunt, *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quò aliò ducere velint. si Vejos ducti sint*, negant, *se inde priùs, quàm captâ urbe hostium, redituros esse.* Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illâ concordiâ dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est: *Ut tribuni militares, concione*

one advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere. & equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quàm antea, subvehi curâ; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertiùm, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversus hostes animi, habuerunt: & auctum est bellum adventù repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultrò citróque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinatò ad Vejos accessere. Fortè eâ regione, quâ M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra

tra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremò, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpâ sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent*. In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod*

ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer, quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatûs. proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterum, M Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, & consultò malè geri, ut*

ut diutiùs gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is, *quod petîssent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnâsse*, vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; & eò revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se*, memo-

rant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse: nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam. Ab his & priùs datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causâ; & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiâque urbanâ celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab senatu, & ab populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos ab republica remotos esse, & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: & populum Romanum tribunos creâsse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutiùs respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamnatosque, venire ad populi judicium; & existimare, defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutiùs tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.*

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris

æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accuſante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ, eſſet. In hos verſa ira populi cooptationis tribunorum fraudiſque, contra legem Treboniam factæ, memoriam obſcuram fecit. Victores tribuni, ut præſentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus ſtipendio opus eſſet, reſque militiæ ita proſperè gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum ſpei. namque Vejis caſtra, quæ amiſſa erant, recuperata caſtellis præſidiiſque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius & K. Fabius. M. Furio in Faliſcis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hoſtes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiiſque villarum ac frugum vaſtati fines: oppida oppugnata, nec obſeſſa ſunt. At in Volſcis, depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto ſitum; &, poſtquam vis irrita erat, vallo foſsâque obſideri cœptum. Valerio Potito Volſci provincia evenerat. Hoc ſtatu militarium rerum, ſeditio inteſtina majore mole coorta, quàm bella tractabantur. &, quum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin caſtra quoque urbanæ ſeditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus eſſe dicerent ſtabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiiſque ad plebeios viros fortes ac ſtrenuos transferendi ſummi honoris; non tamen ultrà proceſſum eſt, quàm ut unus ex plebe, uſurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur, ſe tantam rem obtinuiſſe; non is modò, qui creatus erat, vir nullis antè honoribus uſus, vetus tantùm ſena-

tor, & ætate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratià extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habûiſſe. Hac victorià comitiorum exſultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiſerunt. collatum obedienter, miſſumque ad exercitum eſt.

XIII. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hieme gelidâ ac nivoſâ fuit, adeo ut viæ clauſæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magiſtratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam geſſit; dulcedo invaſit proximis comitiis tribunorum militum plebeiós creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Triſtem hiemem, ſive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, ſive alia qua de cauſa, gravis peſtilenſque omnibus animalibus æſtas excepit. cujus inſanabili pernicie quando nec cauſa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex ſenatuſconſulto aditi ſunt. Duumviri ſacris faciundis, lectiſternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm ampliſſimè tum apparari poterat, ſtratis lectis placavere. Privatim quoque id ſacrum celebratum eſt. totâ urbe patentibus januis, promiſcuoque uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotoſque paſſim advenas in hoſpitium ductos

ferunt;

ferunt; & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii, itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem; trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo pòst jam palantes, veluti fortè oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè major Patribus, quàm belli, cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed propè amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubià irà Deûm: quos pestis ejus arcendæ causà placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent,

rent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena, prædas ingentes egere, nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum*. Quod primò, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens

juvenis

juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, ut quando aqua Albana abundâsset, tum, si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Vejentibus dari. antequam id fiat, Deos mœnia Vejentium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quoque & Falisco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quàm cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta,

cepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius & L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed propè voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; &, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere: quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Vejens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos ritè placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremonias intermissumve solenne Dii arguerent; nihil profectò aliud esse, quàm magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non ritè concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpel-

terpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur*. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Vejentibus negâsse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maximè in ea parte Etruriæ. Gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant*. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterùm jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus utili, memoriâ nostri magistratûs vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis*. Datum id petenti patri;

filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quàm cladis, acceptum; quæ propè in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Ægrè ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata ritè, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos, qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maximè timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos

ad

ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina ètiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam antè ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore, quàm spe, in agro primùm Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prœlio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique prædâ est potitus; cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta; & à procursationibus, quæ multæ temerè inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio inter-

interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos : non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse : quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contrà *suspectam & invisam semper eam pecuniam fore*, aiebat; *causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, præbituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos : exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri : & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo propè consenuerint. gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegâsse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicatò egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos : tibique hinc decumam partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare : ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset.

Vejen-

Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspicis dicentis, *qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operæ pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repentè edidit. & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multà jam editâ cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *ut, si cui deorum homi-*

hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quàm minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret. Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quàm rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lautis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum inire, primò religiosè admoventes manus: quòd id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, attrectare non esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenali joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis: quòd decem æstates hiemesque

que continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quàm accepisset, postremò, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quanquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; &, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: &, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modò, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facilè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eò, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimâsset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate

gnitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterùm, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incoli à populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut *morituros se citiùs* dicerent *in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret? sineratque*

majorem

majorem fortunam captis esse Vejis, quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinqui à civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; & T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore urbis Romæ.*

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causà clamor ortus esset, principes senatûs, primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis veriùs, quàm decumæ; quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quòd ex ea tantùm præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur: urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matro-

matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. & Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maximè metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditûs, asperis confragosisque circà, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterùm Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prœlio intentus stabat. Ibi impedire

pedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusâ fugâ castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri; & teri tempus, neutrò inclinatâ spe; quum frumentum copiæque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus, suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen & maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plùres pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientiâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusûs exercendique causâ producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modò brevioribus, modò longioribus spatiis, trahendo eos à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse*; quando *eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt & belli, sicut pacis, jura: justéque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adver-*

adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, & ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Vejos oppugnârunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò, efferati odio irâque, Vejentium exitum penè, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoriâ, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, meliùs nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit.* Camillo & ab hostibus & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitiâ fideque, hostibus victis, quum in urbem rediisset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apol-

Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longâ unâ nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quàm suis. qui, legatorum nomen, donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni caussam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentiùs ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnâssent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox

pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prœlio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitâsset aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis, quàm virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterritâ civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatûs pertinebat. neque enim eorum vitæ

ullo

nullò crimine alio aut gesti magistratûs quisquam arguebat, præterquam quòd, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira; & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægrè passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quòd illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quòd fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum verò incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent, sibi pro aris focisque & Deûm templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem; & in captivo solo habitare populum Romanum, & victrice patriâ victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissiméque ipsi ac patres eorum dimicâssent, desererent,* Capitolium, ædem Vestæ, cetera circà templa Deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab so[illegible]o ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eòque [illegible]ducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Roma*

 desere-

desereretur. Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. & legem unâ plures tribus antiquârunt, quàm jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantùm, sed ùt omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenitâ plebe, nihil certatum est, quò minùs consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manliùs, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus priùs penè, quàm manus consererent. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quò propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicâssent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribu-

ni militum consulari potestate; ut, ètiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterúm. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio & Ser. Sulpicio. Priùs cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello eâ conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, *Gallos adventare*. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dictâ ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*, in exsilium abiit: precatus ab Diis immortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque*

tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent. absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum maximéque vini, novâ tum voluptate, captam, Alpes transîsse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multo antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium latè terrâ marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rætis: quos loca ipsa esse-

efferârunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ, præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quânam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago

Æduorum: ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellârunt.

XXXV. Alia ſubinde manus Cenomanorum, Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, quum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, (locos tenuere Libui) conſidunt. poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingoneſque tranſgreſſi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modò, ſed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente flumine uſque ad Æſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde, veniſſe comperio. id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inviſitatas cernerent & genus armorum, audirentque, ſæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruſcorum fuſas, quanquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quòd Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, à quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe. ſed melius viſum, bellum ipſum amoveri, ſi poſſet; & Gallos, novam gentem, pace potiùs cognoſci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Galliſque magis quàm Romanis ſimiles, habuiſſet. quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum,*

tamen

tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum. &, quoniam legatione adversus se maluerint, quàm armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari; si Gallis, egentibus agro, quem latiùs possideant, quàm colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: &, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma? Romanis quærentibus, &, *quid in Etruria rei Gallis esset?* quùm illi, *se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurritur, & prœlium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hastâ, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati priùs mitterentur questum injurias postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placebat, decernerent in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari po-

testate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilià, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant : delectumque nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente famâ nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægrè ad undecimum lapidem occursum est, quà flumen Allia, Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circáque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè

antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectà fronte concucurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeo non fortuna modò, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem priùs penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modò præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine & magis sub monte steterat,

Romam omnes petiere, &, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam propè urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eà nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ re-

lictâ

lectâ manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatûsque robur in arcem Capitoliumque concedere: armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque & Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque

ſpem, ſua conſilia, communibus deploratis, exſequentes. Flamen interim Quirinalis virgineſque Veſtales, omiſsâ rerum ſuarum curâ, quæ ſacrorum ſecum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda eſſent, conſultantes, quiſve eâ locus fideli aſſervaturus cuſtodiâ eſſet; optimum ducunt, condita in doliolis ſacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc deſpui religio eſt, defodere: cetera, inter ſe onere partito, ferunt viâ quæ ſublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conſpexiſſet, plauſtro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; ſalvo etiam tum diſcrimine divinarum humanarumque rerum, irreligioſum ratus, ſacerdotes publicos ſacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; ſe ac ſuos in vehiculo conſpici; deſcendere uxorem ac pueros juſſit, virgines ſacraque in plauſtrum impoſuit: & Cære, quò iter ſacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, ſatis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compoſitis, turba ſeniorum, domos regreſſa, adventum hoſtium obſtinato ad mortem animo exſpectabat. qui eorum curules geſſerant magiſtratus, ut in fortunæ priſtinæ honorumque aut virtutis inſignibus morerentur, quæ auguſtiſſima veſtis eſt tenſas ducentibus triumphantibuſve, eâ veſtiti medio ædium eburneis ſellis ſedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devoviſſe eos ſe pro patria Quiritibuſque Romanis, tradant. Galli, & quia interpoſitâ nocte à contentione pugnæ remiſerant animos, & quòd nec in acie ancipiti uſquam certaverant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, ſine ira, ſine ardore animorum ingreſſi poſtero die urbem patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm arcemque, ſolam belli ſpeciem tenentem. Inde, modico relicto præſidio, (ne quis

quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta & referta prædâ, petunt. inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa, invadendi. adeo haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterùm, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solùm consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum

à for-

à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantùm ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. Primâ luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac testudine factâ, subeunt. adversus quos Romani nihil temerè nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri videbant, eâ robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive faciliùs rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, quì propè suâ sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruinâ fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, & ex agris

gris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mæstior ibi fortunâ publicâ, quàm suâ, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortiùs semper, quàm feliciùs, gessissent; repentè audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus antè talibus conciliis;

XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; &, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quàm firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quàm virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exiguâ resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis*

cundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra; nec pati hæc omnia Galliam fieri, primâ vigiliâ capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi vinctos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam eâ tempestate esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora & soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque & spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros & congregatos agmine, prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantùm par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui

qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victorià ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis & utrinque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repentè juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solenniter peractis, eàdem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantùm in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solùm eò convenientibus ex agris, qui à prœlio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prosperè gesserant: & Cædicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potiùs, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum propè perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad e-

am rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, quà proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: &, ad magistratus ductus, mandata exercitûs edit. accepto inde senatûs decreto, ut &, comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eàdem degressus nuncius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non priùs profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, quà nuncius à Vejis pervenerat, seu suà sponte animadverso ad Carmentis saxorum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem & trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat: Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus

bus amplexos, trucidat. jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris & quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterùm inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ fefellerat ascendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciâsset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodiæ esse; & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò, ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu & angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur; jam pigritiâ singulos sepeliendi promiscuè acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis

manis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causâ multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, &, quum stationes procederent, propè obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactione possent, jussit; jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factùm. Rei, fœdissimæ per se, adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

XLIX. Sed Diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quâdam, priùs quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciat-

nunciatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia, quæ defendi repetique & ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & naturâ inæquali; & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli, novâ re trepidi, arma capiunt, irâque magis, quàm consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, & per se inclinatâ magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; & senatusconsultum facit, *Fana omnia, quòd ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cùm Cæretibus hospitium publicè fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deûm immortalium esset: ludi Capitolini fierent,*

rent, quòd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit, atque ita verba fecit:

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, si millies senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. & nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & quum, victoribus Gallis, captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique & homines Romani tenuerint, habitaverint;*

rint; victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prosperè evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem, quàm monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num antè exorta est, quàm spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium jus ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, quum vindicari deberet, eâdem negligentiâ Deorum prætermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum: & in hostes, qui cæci avaritiâ in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque & cædem.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum è naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum inter*

ter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis ceremoniis potest. & ne omnia generatim sacra omnesque percenseam Deos; in Jovis epulo num alibi, quàm in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno Regina, transvecta à Vejis, nuper in Aventino quàm insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur & de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta, movit.

movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, & Vestales tuæ te deserent, Vesta? & flamen peregrè habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicatò agimus omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicatò, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum causâ populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Vejos migrare, nec hîc ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contrà, (nec id mirati sitis priùs, quàm, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi totâ urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consciceremus, quem tueri non possemus. & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne il-*

los Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi ædificârunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensa piget? &, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrâssent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, meminisse juvat, quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate suâ, ut maneatis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unicè locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida,*

da, non universa Etruria, tantum terrâ marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hîc Capitolium est, ubi quòndam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hîc, quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hîc Vestæ ignes, hîc ancilia cœlo demissa, hîc omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Moviſſe eos Camillus quum aliâ oratione, tum eâ, quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. ſed rem dubiam decrevit vox opportuna emiſſa; quòd, quum ſenatus poſt paulo de his rebus in curia Hoſtilia haberetur, cohorteſque, ex præſidiis revertentes, fortè agmine forum tranſirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, ſtatue ſignum: hîc manebimus optimè.* quâ voce auditâ, & ſenatus, *accipere ſe omen*, ex curia ègreſſus, conclamavit, & plebs circumfuſa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiſcuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita eſt: ſaxi materiæque cædendæ, unde quiſque vellet, jus factum; prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata paſſim ſubeant tecta; formaque urbis ſit occupatæ magis, quàm diviſæ, ſimilis.

LIBER VI.

EPITOME.

I, &c. RES *adversus Volscos & Æquos & Prænestinos prosperè gestas continet.* V. *Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis.* XIV, &c. XX. *M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset.* XXXIV, XXXV, &c. *C. Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem promulgârunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; & primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est & altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.*

I. QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimiâ obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quòd parvæ & raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: & quòd, etiamsi quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensâ urbe pleræque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætiùs feraciùsque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterùm quo primo admi-

adminiculò erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictaturâ, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primùm magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quòd legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnâsset. cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nullâ de re priùs, quàm de religionibus, senatum consuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: alia ex eis edita etiàm in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maximè, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv. Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœdè pugnatum) à posteriore clade Alliensem appellârunt, insignemque rei nulli publicè privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quòd postridie Idus Quinctiles non litâsset Sulpicius tribunus militum, neque inventâ pace Deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam

gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos propè centum nunquam ambiguâ fide in amicitiam populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solùm apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit. nec procul ab Lanuvio (*ad Mæcium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quòd propè omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne quà intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. & fortè erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solùm incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flagrantis, ita consternavit hostes; ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis

nis fuerit, quàm transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minùs speratam, minimè largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modò, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria propè omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adîssent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus traditâ, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultimâ expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coëundique in

unum, aut arma capiendi datur ſpatium. quum pro ſe quiſque tenderent ad portas, ſi quà fortè ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos fortè armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos, ut prœlium inirent. quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet; ni præcones, per urbem dimiſſi, poni arma, & parci inermi juſſiſſent, nec præter armatos quenquam violari. Tum etiam, quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant, poſtquam data ſpes vitæ eſt, jactare paſſim arma, inermeſque, quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti offerre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, ſed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium ſimul bellorum victor. Longè plurimos captivos ex Etruſcis ante currum duxit. quibus ſub haſta venundatis, tantum æris redactum eſt, ut, pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo, quod ſupererat, tres pateræ aureæ factæ ſint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incenſum in Jovis cella conſtat ante pedes Junonis poſitas fuiſſe. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliſcorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus aſſignatus. revocati quoque in urbem ſenatuſconſulto à Vejis, qui ædificandi Romæ pigritià, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos ſe contulerant. & primò fremitus fuit aſpernantium imperium: dies deinde præſtituta capitaliſque pœna, qui non remigrâſſet Romam, ex ferocibus univerſis ſingulos, metu ſuo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentià creſcere, tum tota ſimul exſurgere ædificiis, & republicà impenſas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis privatis (admonebat enim deſi-

desiderium usûs) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintùm, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improvisò adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quàm consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec, nisi per invidiam, adimi poterat. Eòdem annò, ne privatis tantùm operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupatâ, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primùm, post accisas à Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quàm à Volscis fuerit; ab illis enim tantùm, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eò factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magno opere plebem moverant,

& infrequentem in foro propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertiùm creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est à T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli curà, quòd Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextùm, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt à bello Etrusco, quòd fugientium ex agro Pomptino agmen repentè illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum; eo abnuentes publicum fuisse consilium, quòd non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quòd Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destina-*

stinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens,* inde ait, *onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartùm creâsset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quàm periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempublicam esse. Te,* inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque à L. Quinctio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adjecit; *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum: proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare,* Patres, *& de bello, & de pace universaque republica,* erecti gaudio, fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxtà paratos, lau-*

demque conferentes potiùs in medium, quàm ex communi ad se trahentes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quò non Volscorum modò juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutinâ pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; & ægrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse*; in equum insilit, &, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quàm perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contrà, me duce, (ut Falerios Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modò trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Æquis, & ex Etruria egistis. An me, quòd non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil, præter me ipsum, intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: &, quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, & proximum signiferum, manu arreptum, secum in hostem rapit; *infer, miles*, clamitans, *signum*. Quod ubi videre, ipsum Camillum, jam ad munera corporis senectâ invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem*, pro se

qu

quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primùm pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantùm aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantùm militum movebat, excitata præsentiâ ducis, sed quòd Volscorum animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli fortè oblata species. Ita, quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maximè id evidens fuit, quum, in lævum cornu, propè jam pulsum, arrepto repentè equo cum scuto pedestri, advectus, conspectu suo prœlium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turbâ hostium & fuga impediebatur, & longâ cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repentè ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quàm prœlium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiduciâ rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primò Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nullâ eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quàm ut in eo tam lentæ spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Vejos oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterùm animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collegâ, Romam est profe-

ctus,

ctus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eò vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quinctius præfuerat, ei decernuntur: quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, ægrè oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tantâ spe scalis capi urbem posse, quàm ut, aversis eò hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrinque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summâ vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; portâ se, quæ una fortè non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros est facta: plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere.

cere. Sutrio recepto restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solùm, quòd tota hostium erat, sed etiam quòd, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam imploràssent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum allatum esset, *nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere*; primò populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quàm societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quòd suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quenquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem assiduum à Volscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequìsse.* Quæ relata Patribus, magis tempus, quàm causam, non visa belli habere.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate,

te, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum à Volscis, adjunctâ Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro & inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; ægrè ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis verè æstimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se priùs Capitolium atque arx servata esset: & ille, inter aurum accipiendum & spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primùm omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aurâ, non consilio, ferri, famæque magnæ malle, quàm bonæ, esse: &, non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri cœpit: *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* & erat æris alieni magna vis, re damnosissimâ etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Di-

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quàm foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoriâ triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quò à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, aliâ atque aliâ sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè, (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circejensium quidam, & coloni etiam à Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero quum auspicatò prodîsset, hostiâque cæsâ pacem Deûm adorâsset, lætus ad milites, jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce primâ capientes, processit: *Nostra victoria est, milites,* inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantùm dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum mi-*

cent;

cent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. Quinctî, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omisit: clamore tantùm missilibusque telis & primo pugnæ impetu ferox, gladios & collatum pedem & vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; &, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugâque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent. satis esse, missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes & justâ cæde conficere hostem posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militâsse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publicâ ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris: Romamque omnes missi percunctantibus primoribus

Patrum

Patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexè indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minimè dubius, bellum cum his populis Patres jussuros; quum major domi exorta moles coëgit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modò M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, quâ mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum verò ego*, inquit, *nequicquam hac dextrâ Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam*. Inde rem creditori palam populo solvit, librâque & ære liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant*. Acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exsolutâ, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii operâ: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod superſit. quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse*. His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, subjecit præconi: *Ne quem vestrûm*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea superèrit, judicatum addictumve duci patiar*. Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur.

derentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana jaceret, *thesauros Gallici auri occultari à Patribus* jecit: *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniàm quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eò versæ erant omnium curæ: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus eà multitudine, sellâ in comitio positâ, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contrà te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: & istos, incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quòd & ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec diutiùs patiar, à te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse*, ait, *non adversus*

adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit, inquit, *te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte. de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quàm ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem, suâpte naturâ facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potiùs, quàm ponatis, nisi aliqua fraus subest? quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatûs, oblatæque vani furti invidiæ; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus à viatore, *Jupiter,* inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, quâ Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patien-

tissima justi imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutâsse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quàm gloriæ, fuit. quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantùm superbiæ, quòd non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ causâ, postulante nullo, largitor voluntarius repentè senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera & semisses agri assignati. Quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. & jam magis insignis & sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quòd defensores suos semper in præcipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium, ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? Fingerent mentitum antè, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ penè ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum,*

matum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso penè Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem propè cœlestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circejensibus & à Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantùm de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatûs verbis, facesserent properè ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manlianâ seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertiùm, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundùm. Cujus principio anni & Patribus & plebi peropportunè externa pax data: plebi, quòd non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat & Manlius. advocatâ domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum

irarum-

irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: ſpiritus dabat, quòd nec auſus eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius feciſſet; & vinculorum ſuorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſtinere potuiſſet. His ſimul inflatus exacerbatuſque jam per ſe accenſos incitabat plebis animos: *Quouſque tandem ignorabitis vires veſtras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate ſaltem, quot ipſi ſitis, quot adverſarios habeatis. Si ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, tamen acriùs crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes circa ſingulos fuiſtis patronos, tot nunc adverſus unum hoſtem eritis. Oſtendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipſi remittent. Audendum eſt aliquid univerſis, aut omnia ſingulis patienda. Quouſque me circumſpectabitis? Ego quidem nulli veſtrûm deero. ne fortuna mea deſit, videte. Ipſe vindex veſter, ubi viſum inimicis eſt, nullus repentè fui: & vidiſtis in vincula duci univerſi eum, qui à ſingulis vobis vincula depuleram. Quid ſperem, ſi plus in me audeant inimici? an exitum Caſſii Maliique exſpectem? Bene facitis, quòd abominamini: Dii prohibebunt hæc: ſed nunquam propter me de cœlo deſcendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis: ſicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hoſtibus, à ſuperbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi eſt, ut ſemper vobis auxilium adverſus inimicos ſatis ſit? nec ullum, niſi quatenus imperari vobis ſinatis, certamen adverſus Patres noritis? Nec hoc naturâ inſitum vobis eſt, ſed uſu poſſidemini. Cur enim adverſus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum cenſeatis? quia conſueſtis cum eis pro imperio certare, adverſus hos tentare magis, quàm tueri, libertatem. Tamen qualeſcunque duces habuiſtis, qualeſcunque ipſi fuiſtis, omnia adhuc, quantacunque petiſtis, obtinuiſtis ſeu vi, ſeu fortunâ veſtrâ. tempus eſt, etiam majora conari. Experimini modò & veſtram*

vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, probibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cùm quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, fortè etiam in arce positam, & imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, *Servilio Abalâ opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jacturâ civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi (nam &, quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minùs populare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quàm libertati, favebunt, suæ.*

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primò commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modò patrum quenquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quòd primus à Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni non ingrata solùm, sed invisa etiam, reddiderit. Homines propè quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, decora quoque belli non commemorâsse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. & quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnificâ, facta dictis æquando, memorâsset, nudâsse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocâsse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimi-

ne

ne darent: & orâsse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberâssent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodictâ die, in Poetelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiae gloriae monumentum & poenae ultimae fuit. Adjectae mortuo notae sunt: publica una; quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc aedes atque officina Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quòd gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantae cladis causis, ex Manliano supplicio magnae parti videri orta: *violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse poenam ejus oblatam propè oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartùm, A. Manlio tertiùm, Ser. Sulpicio tertiùm, L. Lucretio, L. Æmilio tertiùm, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes

ſtes novi, præter Volſcos velut ſorte quâdam propè in æternum exercendo Romano militi datos, Circejoſque & Velitras colonias jamdiu molientes defectionem, & ſuſpectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fideliſſima urbs fuerat, ſubitò exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quòd Veliternis civibus ſuis tamdiu impunita defectio eſſet, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes eſſet, quinqueviros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum eſt: &, nequicquam diſſuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum juſſerunt. Apparatum eo anno bellum eſt; exercitus propter peſtilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis ſpatium dederat deprecandi ſenatum; & magna hominum pars eò, ut legatio ſupplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum eſſet, auctoreſque defectionis ab Romanis, metu ne, ſoli crimini ſubjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertiſſent colonias à conſiliis pacis. Neque in ſenatu ſolùm per eos legatio impedita eſt, ſed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem ſpem pacis. De Præneſtinorum quoque defectione eo anno primùm fama exorta: arguentibuſque eos Tuſculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incurſatum erat, ita placidè ab ſenatu reſponſum eſt, ut minùs credi de criminibus, quia nollent ea vera eſſe, appareret.

XXII. Inſequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum conſulari poteſtate, Velitras legiones duxere; quatùor collegis Ser. Cornelio Maluginenſe quartùm, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartùm, tribunis ad præſidium urbis, & ſi qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde ſuſpecta erant) relictis. Ad Velitras adverſus majora penè auxilia

Præ-

Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem, secundo prœlio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum, quàm in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui, conjuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam, vi expugnârunt, fœdéque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægrè passi Romani, M. Furium Camillum septimùm tribunum militum creavere. additi collegæ A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam è republica, quàm ut collegæ materia ad omnem laudem esset; & publicè, quòd rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quòd ex errore gratiam potiùs ejus sibi, quàm suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi restiterat. sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat; virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternûm millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantùm præstabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse,

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantùm suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, &, vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægrè patiebatur Romanus miles; multo ægriùs alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, quà unâ poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data,* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. &, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere,* inquit, *M. Furi, non possumus impetum militum: & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minimè tolerandâ superbiâ insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturiùs bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse. nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuêsse, non regi. collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia*

in bello sint, iis se non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à Diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnæ instruit; subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primò concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquâsset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effusè sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supinâ valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant; integrant & illi pugnam, qui simulatâ cesserant fugâ. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, immemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subjectus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrûm illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primò tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat, increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus à collega resti-

restituente peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se, reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collegâ, temeritatis me omnium potiùs socium, quàm unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugnâ invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, quà premi parte maximè peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisæ opem: & Volsci, quà modò simulato metu cesserant, eà in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti, quàm occisi.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militâsse. cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum*, ait, *ne Patres ignari sint, Tusculanos ab societate descîsse. castris exercituique interim, si videatur, præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, quâ data in tam præcipitem casum respublica esset. & quum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum variâ fortunâ in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandâssent; adjutorem sibi ad

ad eam rem unum petit: permiſſoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit. quâ moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermiſſus: patentibus portis urbis, togati obviàm frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quæ in agris oſtentaretur, etiam intra mœnia eſſet, ſcire cupiens; ingreſſus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit, intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos literarum ſtrepere diſcentium vocibus, ac repletas ſemitas, inter vulgus aliud, puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, quâ quemque ſuorum uſuum cauſæ ferrent: nihil uſquam, non pavidis modò, ſed ne mirantibus quidem ſimile; circumſpiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuiſſet. adeo nec amotæ rei uſquam, nec oblatæ ad tempus veſtigium ullum erat: ſed ita omnia conſtanti tranquillâ pace, ut eò vix fama belli perlata videri poſſet.

XXVI. Victus igitur patientiâ hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuſculani, vera arma veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis. ite Romam ad ſenatum. æſtimabunt Patres, utrùm plus antè pœnæ, an nunc veniæ meriti ſitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi poteſtatem à me habueritis; precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbitur, dabit.* Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, ſenatuſque paulo antè fidelium ſociorum mœſtus in veſtibulo curiæ eſt conſpectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quàm hoſtiliter,

 juſſere.

jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviàm imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando à vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quòd oculis magis, quàm auribus, crediderunt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam à vobis petimus: bellum eò, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; Dii immortales faciant, tam felix, quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum ferè verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam, impetraverunt. ab Tusculo legiones reductæ.

XXVII. Camillus, consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientià & moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintùm, Publio tertiùm, & C. Sergio tertiùm, L. Menenio secundùm, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maximè propter incertam famam æris alieni; aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quàm fortunâ, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaque jam res morte Postumii, quia collegam sufefici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicâsset se magistratu, censores alii, vitio

crea-

creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, censûs cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit, demersam partem à parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma; civium magis quàm hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fœnore & fine aliarum injuriarum agentem. Quòd si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, initâque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio & consensu plebis impediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quàm delectûs, esset; quippe jam à Præneste profectos hostes in agro Gabino consedisse nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quàm deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quàm propè illatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos:

occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratûs terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Alliâ flumine posita: inde agrum latè populantes, *fatalem se urbi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profectò his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contrà, *Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxiâ tenuerint. Locum, insignem memoriâ cladis, irritaturum se potiùs ad delendam memoriam dedecoris, quàm ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrâsset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

XXIX. His utrinque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortunâ illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis Dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade*

vade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes fœderis, & expetite pœnas, debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non priùs se ab effuso cursu sistunt, quàm in conspectu Præneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: &, vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet.* Die vicesimo, quàm creatus erat, dictaturâ se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii, cum L. Julio; plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quòd genere plebeios, gratiâ Julium anteibant, Volsci provincia, sine

sorte,

forte, fine comparatione, extra ordinem data: cujus & ipfos poftmodo & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexploratò pabulatum cohortes mifere. quibus velut circumventis, quum id falsò nunciatum effet, dum, præfidio ut effent, citati feruntur, ne auctore quidem affervato, qui eos, hoftis Latinus pro milite Romano, fruftratus erat, ipfi in infidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco folà virtute militum reftantes cæduntur, cæduntque, caftra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hoftes invafere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque infcitià res. quicquid fuperfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam fine rectore ftabilis virtus tutata eft. Quæ ubi Romam funt relata, primùm dictatorem dici placebat: deinde, poftquam quietæ res ex Volfcis afferebantur, & apparuit, nefcire eos victorià & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum à Volfcis, fuit. id modò extremo anno tumultuatum, quòd Prænestini concitatis Latinorum populis rebellàrunt. Eodem anno Setiam, ipfis querentibus penuriam hominum, novi coloni adfcripti. Rebusque haud profperis bello, domeftica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeftafque inter fuos obtinuit, folatium fuit.

XXXI. Infequentis anni principia ftatim feditione ingenti arfere, tribunis militum confulari poteftate Sp. Furio, Q. Servilio fecundùm, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & caufa feditionis æs alienum: cujus nofcendi gratià Sp. Servilius Prifcus, Q. Clœlius Siculus cenfores facti, ne rem agerent, bello impediti funt. namque trepidi nuncii primò, fuga deinde ex agris legiones Volfcorum ingreffas fines, popularique paffim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum afuit ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contrà eo violentior poteftas tribunicia impediendo delectui effet: donec

donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius lævâ ad montes Ecetram pergunt. Neutrâ parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordiâ hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justâ irâ facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe à Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contrà etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugiferâ, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque prædâ abactâ, Romam utrinque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio; & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, à censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartùm, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui

qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longè validissimum P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: &, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquandiu æquâ virtute fortunâque Latinæ maximè legiones, longâ societate militiam Romanam edoctæ, restabant. eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maximè cæsi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus propè vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. Priùs itaque mœnia intravere hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo & nati erant, & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minùs incepta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ rece-

receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quàm matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos eâ rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quòd, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modò Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum improvisò incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu Senatum facerent, misere. Haud segniùs, quàm fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius & Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere unà ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex propè certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes mœnia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis priùs mœnia capta; inde effracta claustra portarum. & quum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum

in

in dies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipso, quòd necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, famâ & corpore, judicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeò ergo obnoxios summiserant animos non infimi solùm, sed principes etiam plebis, ut non modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tantâ vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modò à plebe per paucos annos, recuperâsse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quòd haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud sprota gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Fortè ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem, (ut mos est) virgâ percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterùm is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentiâ quoque prosequentium rogantiumque, *nunquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minimè anteiri vult, pœnituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salvæ?* avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fatere-

teretur, eam esse causam doloris, quòd juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eò gradum fecisse plebeios, unde, si porrò annitantur, pervenire ad summa, & Patribus æquari, tam honore, quàm virtute, possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eò de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres, quum trepidâssent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam antè certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum

plebi

plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet. isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista*, VETO, *quâ nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis*. Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportunè quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quòd nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundiâ maximè non Patres modò, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quàm in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modò summovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. obsidebanturque haud paulo vi majore Velitræ, quàm Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. Antè novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, A. & M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavùm tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum,

legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. &, quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant: & (ut ferme solent, qui à suis descifcunt) capti, & stupentes animi, vocibus alienis id modò, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogandó de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli propè trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret, fœnore circumventam plebem potiùs, quàm sorte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: & gregatim quotidie de foro addictos duci, & repleri vinctis nobiles domos? &, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quàm suâ, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore,* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse, quòd quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoriâ exisse, quum tribunos militum idcirco potiùs, quàm consules, creari placuisset, ut &* plebeiis

plebeiis pateret summus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobusne in locis suâ voluntate impartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordiùs aut segniùs rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contrà patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis antè annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eò perventum sit, tum populum Romanum verè exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitûs differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Priùs circumactus est annus, quàm à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem

tationem de legibus ventum: &, quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primùm certamine inter se tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, &, quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, &, UTI ROGAS, primæ tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, & intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eâdem vi facitis irritam, quâ peperistis; non reipublicæ magis universæ, quàm vestrâ causâ, dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem, tanquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam à se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segniùs peragerent, tum percitus irâ Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit. & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quàm minuit. sed, re neutrò inclinatâ, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentûm millium ei mulcta esset.

Sed

Sed auſpiciis magis, quàm novi exempli rogatione, deterritum ut potiùs credam, quum ipſius viri facit ingenium, tum quòd ei ſuffectus eſt extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus eſſet? & quòd eundem M. Furium dictatorem inſequens annus habuit, haud ſine pudore certè fractum priore anno in ſe imperium repetiturum: ſimul quòd eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, quà ſe in ordinem cogi videbat, obſiſtere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: &, quoad uſque ad memoriam noſtram tribuniciis conſularibuſque certatum viribus eſt, dictaturæ ſemper altius faſtigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque à Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora eſſent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio conſulatu antiquabant. & perfecta utraque res eſſet, ni tribuni ſe in omnia ſimul conſulere plebem dixiſſent. P. Manlius deinde dictator rem in cauſam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magiſtro equitum de plebe dicto. Id ægrè Patres paſſos accipio; dictatorem propinquà cognatione Licinii ſe apud Patres excuſare ſolitum, ſimul negantem, magiſtri equitum majus, quàm tribuni conſularis, imperium eſſe. Licinius Sextiuſque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia eſſent, ita ſe gerere, ut, negando jam ſibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent ad id, quod diſſimulando petebant, plebem. *Nonum ſe annum jam velut in aciem adverſus optimates maximo privatim periculo, nullo publicè emolumento ſtare. conſenuiſſe jam ſecum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribuniciæ poteſtatis. Primò interceſſione collegarum in leges ſuas pugnatum eſſe: deinde ablegatione juventutis*

tutis ad Veliternum bellum: postremò dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam plebem & commoda morari sua. Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuriâ possessum à potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantùm, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primùm statuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quòd eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quæ promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modò accipi velint; opus esse nihil invidiosâ continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum, præ indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis irâque, quàm spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc ferè sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & Patres, enixè operam dedisse, ut per nos aucta potiùs, quàm imminuta, majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republica fiant, ea*

plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimùm tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, quâ vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bonâ veniâ vestrâ liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamâssent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potiùs, quàm auctores, spectabitis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At

hercule sermo est minimè civilis. Quid? Rogatio qualis est, quàm à vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio & quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, quia indignos vestrâ voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat?

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; & occasionibus potiùs, quàm virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, æstimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines*

pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe, penes Patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicatò creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solùm, quos populus creat patricios magistratus, non aliter, quàm auspicatò, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicatò interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quàm tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, à Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardiùs exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgò ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est. non leges auspicatò ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, alterâ lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: alterâ fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causâ vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modò valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimùm iidem tribuni, Sextius & Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoriâ contenta

contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissâ, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitûs, quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintùm diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, quâ T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minùs post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoriâ pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maximè petentes, quum fugâ se longinquâ, tum quòd passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciæ acciperentur; & comitia consulum adversâ nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam reda-

ctis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritóque id, si quando unquam aliàs, Deûm immortalium causà libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis est juvenibus, se id honoris Deûm immortalium causâ libenter acturos, ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

LIBER VII.

EPITOME.

I. D*UO novi magistratus adjecti sunt, prætura & curulis ædilitas.* II. *Pestilentiâ civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primùm facti sunt.* III, IV, V. *Quum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbè actum, & T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione.* VI. *Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in prealtam voraginem urbis Romanæ. in eam Curtius armatus, sedens equo, se præcipitavit, eaque expleta est.* IX, X. *T. Manlius adolescens, qui patrem à tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus.* XV. *Duæ tribus additæ, Pomptina*

ptina & Publilia. XVI. *Licinius Stolo legè ab ipso latâ damnatus est, quòd plus quingentis jugeribus agri possideret.* XXVI. *M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, occidit, & ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est.* XXVII. *Amicitia cum Karthaginiensibus juncta.* XXIX, &c. *Campani, quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adversus eos à senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit.* XXXIV, &c. *Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum operâ servatus est. qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit.* XXXVIII, &c. *Quum milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirâssent, &, detecto consilio, metu supplicii à populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos à furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prosperè gestas continet.*

I. ANNUS hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, præturâ & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo; ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratiâ campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam congregari jam fama erat,

& de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac justitio simile otium fuit: nisi quòd, non patientibus tacitum tribunis, quòd pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primò, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio & Q. Servilio consulibus, & ab seditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximéque eam pestilentiam insignem mors quàm matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim verè vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque priùs, quàm exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, quâ restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum à Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

II. Et hoc & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoriâ actum, nisi quòd pacis Deûm exposcendæ causâ tertiò tum post conditam urbem lectisternium fuit. & quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divinâ levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modò spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterùm parva quoque

que (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, cœpere; nec absoni à voce motus erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut antè, Fescennino versu similem incompositum temerè ac rudem alternis jaciebant; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, veniâ petitâ puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu; quia nihil vocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantùm ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: quæ inde exodia postea appellata; consertaque fabellis potissimùm Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quàm ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procu-

randis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, quum medios fortè ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id verò, velut aversis jam Diis aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino secundùm consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quàm corpora morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Eâ religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causâ dici jussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ, Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: à consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratiâ creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundiâ victus, dictaturâ abiit.

IV. Neque eo minùs principio insequentis anni, Q. Servilio Ahalâ, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas

bitas in delectu, non damno modò civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum; quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quòd filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, propè in carcerem atque in ergastulum, dederit: ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidianâ miseriâ disceret, verè imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, & linguâ impromptus. Quod naturæ damnum utrùm nutriendum patri, (si quicquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minùs alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, hercule, L. Manlium, malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vitâ agresti & rustico cultu, inter pecudes habendo.*

V. Omnium potiùs his criminationibus, quàm ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contrà, se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse, ægrè passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quàm inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, manè in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait. *nunciaret, T. Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum irâ in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute acceptâ redditâque, *esse* ait, *quæ cum eo*

plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimùm tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, quâ vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bonâ veniâ vestrâ liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamâssent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potiùs, quàm auctores, spectabitis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? At

hercule

hercule sermo est minimè civilis. Quid? Rogatio qualis est, quàm à vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio & quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, quia indignos vestrâ voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat?

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; & occasionibus potiùs, quàm virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, æstimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet)*

nicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur: & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segniùs ad hostes bellum apparatur, qui, & parti antè decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quòd, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi, quàm pro virili parte, annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duûm millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primò stetit ambiguâ spe pugna; nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectu, quàm conatibus, vanior erat; consulto priùs dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa, & novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert;

aufert; multiplex, quàm pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegatâ primoribus pugnâ, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primùm gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremò jam haud dubiè avertunt: neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fugâ castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum, ac per agros trepidâ fugâ palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa; &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multæ antea querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis constat, & magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causâ, & ab Licinio consule dictum scribit,

scribit, quia, collegâ comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus leviorem auctorem Licinium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causâ dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certè anno Galli ad tertium lapidem Salariâ viâ trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultûs Gallici causâ justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prœlia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximiâ corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; &, quantum maximâ voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma virum fortissimum habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior*.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsidet hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit*. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, esto. Perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præsta*. Armant inde juvenem æquales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolidè lætum, & (quoniam id quoque memoriâ dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem,

pro-

producunt. Recipiunt inde ſe ad ſtationem: & duo in medio armati, ſpectaculi magis more, quàm lege belli, deſtituuntur, nequaquam viſu ac ſpecie æſtimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verſicolori veſte pictiſque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris ſtatura, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris ſpecies. non cantus, non exultatio armorumque agitatio vana, ſed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in diſcrimen ipſum certaminis diſtulerat. Ubi conſtitere inter duas acies, tot circà mortalium animis ſpe metuque pendentibus, Gallus, velut moles ſupernè imminens, projecto lævâ ſcuto, in advenientis arma hoſtis vanum cæſim cum ingenti ſonitu enſem dejecit. Romanus, mucrone ſurrecto, quum ſcuto ſcutum imum perculiſſet, totoque corpore interior periculo vulneris factus, inſinuaſſet ſe inter corpus armaque, uno alteroque ſubinde ictu ventrem atque inguina hauſit, & in ſpatium ingens ruentem porrexit hoſtem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque ſpoliavit: quem reſperſum cruore collo circumdedit ſuo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab ſtatione obviàm militi ſuo progreſſi, gratulantes laudanteſque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde poſteris etiam familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, miriſque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad univerſi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proximà nocte, relictis trepidè caſtris, in Tiburtem agrum, atque inde, ſocietate belli factà, commeatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam tranſierit. Ea fuit cauſa, cur proximo anno C. Pœtelius Balbus conſul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambuſto

Hernici

Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania rediissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubiè Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, si prosperè id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul portâ Collinâ est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundiâ misericordiâque militem accendebant. Magnâ utrinque editâ cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fugâ Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati à consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè quum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius prœliis primùm parvis, postremò unâ insigni pugnâ, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictaturâ se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum excire in hostium,*

hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repentè ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, murique præsidiis firmati: & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quàm Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quàm virtute, fretos venisse. adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quàm urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maximè qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, novi consules C. Fabius & C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quòd Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quàm parti utrique placebat, fuit. quum primò Galli tantùm avidi

vidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem, ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parvà eadem languesceret morà. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnâsset. Milites, ægrè id patientes, primò in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quòd non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his, jactare; *se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modò fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. Is, præcedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quàm turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator,* inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ causâ destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœdè amissa objici nobis possent, tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam novâ.*

novâ gloriâ patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute recuperavere. nobis, Deûm benignitate, felicitate tuâ populique Romani, & res & gloria est integra. Quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quàm feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; & tu imperator noster, quod ægriùs patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse; & priùs, quàm expertus nos esses, de nobis ita desperâsti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcunque enim se habet res, te de nostra virtute dubitâsse videri, quàm nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet; quæso, ut ea, quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romæ potiùs, quàm in castris, acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum vincere cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secretò, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, *ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis, crede-*

ret;

ret: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta fortè pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Jamque haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quàm viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliquâ terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, quâ deinde multi nostri atque externi imperatores, nostrâ quoque quidam ætate, usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantùm centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos, imponit. His ferè mille effectis centum admiscet equites. & nocte super castra in móntes evadere, ac silvis se occultare jubet: neque inde antè moveri, quàm ab se acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulò, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit, primò credere duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; deinde, ubi degressos repentè viderunt, & ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt: priúsque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur.

XV. Acriùs invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset,

Sex.

Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prœlium inituros? en ipsum imperatorem clarâ voce vocare ad prœlium, & ire armatum ante prima signa. ecquis sequeretur eorum, qui modò ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis à memoria periculi animis. Hic primò impetus propè vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem unâ parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quò turbam hostium congregari cernebat; & iis,qui in monte erant, signum,quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum, (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. Nec alius post M. Furium, quàm C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno & à consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici à C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incautè atque inconsultè adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolârunt. quâ fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentinâ fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pom-

ptina

ptina & Publilia, additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu ab C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primùm ad populum latum est: eâque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

XVI. Haud æquè læta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidiùs scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quòd & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; & eos, qui Falerios perfugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinquâ, induxit: militemque prædâ implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quòd, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quàm pugnæ, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique & spe haud dubiâ feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo antè dictum est, exclamat: *Aspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet:* piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quòd legem, novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum,

rum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia eâ lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterùm tribuni plebis, non tam lege, quàm exemplo, moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popillio Lænate suâ lege decem millibus æris est damnatus, quòd mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundùm & M. Popillius Lænas secundùm, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem primâ pugnâ fuderunt. inde terror maximus fuit, quòd sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insuetâ turbaverunt specie: & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repentè pudor; & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, prædâ ingenti partâ, victores reverterunt, militaribus jocis quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, &, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id verò Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bel-

lum decerneretur, parareturve. eo promptiùs cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utrâque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, necopinatò aggressus, cepit. &, octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quòd duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse; ut, quodcunque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: jussum populi & suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quàm ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Pæticus tertiùm, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno, quàm urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quàm à Gallis reciperata, ablato post undecimum annum à plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertiùm, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solùm virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii

tricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram à Patribus accepissent. Plebes contrà fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potiùs, quàm ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in æterno imperio locata, plebem nusquam aliò natam, quàm ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremò victæ perseverantià consulum plebis, eò dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solùm, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules, relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segniùs perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertiùm, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Ro-

manis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario fœnore facto, levata usura erat, forte ipsâ obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pæticus quartùm, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordiâ consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utróque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubiè juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum indixit.

XX. Tum primùm Cærites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: &, quàm non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Pœnitebatque

popula-

populationis, & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta ritè procurâssent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se castè ac religiosè cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam, hostes repentè sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petîssent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent.* Movit populum non tam causa præsens, quàm vetus meritum, ut maleficii, quàm beneficii, potiùs immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros

comitia haberi, ni ſecundum Liciniam legem haberentur; dictatore obſtinato tollere potiùs totum è republica conſulatum, quàm promiſcuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magiſtratu abiſſet, res ad interregnum rediit. Infeſtam inde Patribus plebem interreges quum accepiſſent, ad undecimum interregem ſeditionibus certatum eſt. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingraveſcentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ causâ obſervare legem Liciniam comitiis conſularibus juſſere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis ſemel in concordiam animis, novi conſules, fœnebrem quoque rem, quæ diſtinere unanimos videbatur, levare aggreſſi, ſolutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos menſarios ab diſpenſatione pecuniæ appellârunt. Meriti æquitate curâque ſunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus eſſent. Fuere autem C. Duillius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius: qui rem, difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, ſemper certè alteri, gravem, quum aliâ moderatione, tum impendio magis publico, quàm jacturâ, ſuſtinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertiâ debitorum, quàm facultatibus, aut ærarium, menſis cum ære in foro poſitis, diſſolvit, ut populo priùs caveretur; aut æſtimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modò ſine injuria, ſed etiam ſine querimoniis partis utriuſque, exhauſta vis ingens æris alieni ſit. Terror inde vanus belli Etruſci, quum conjurâſſe duodecim populos fama eſſet, dictatorem dici coëgit. dictus in caſtris (eò enim ad conſules miſſum ſenatuſconſultum eſt) C. Julius, cui magiſter equitum adjectus L. Æmilius. Ceterùm foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Ten-

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Pæticus, qui prior interregno abiit, & T. Quinctius Pennus. quidam Kæsonem, alii Caium nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quàm cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primùm à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. Ita, positâ duorum bellorum, quæ imminebant, curâ, dum aliquâ ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterùm quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantiâ inceptum obtinuit, & tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consen-

ſum Patrum conſularibus comitiis fecit, quàm cenſoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Lænas à plebe conſul, à Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illuſtriorem plebeium conſulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nunciatum eſſet; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu ſcripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores juſſiſſet, ſignaque eódem quæſtores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod ſuperfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus ſcribendi alterius exercitûs, quod ad incertos belli eventus ſubſidium reipublicæ eſſet. Ipſe, jam ſatis omnibus inſtructis comparatiſque, ad hoſtem pergit: cujus ut priùs noſceret vires, quàm periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum caſtris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul viſis Romanorum ſignis, ut extemplo prœlium initura, explicuiſſet aciem; poſtquam neque in æquum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculſos pavore rata, ſimul opportuniores, quòd intenti tum maximè operi eſſent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermiſſum, (triarii erant, qui muniebant) & ab haſtatis principibuſque, qui pro munitoribus intenti armatique ſteterant, prœlium initum. Præter virtutem locus quoque ſuperior adjuvit, ut pila omnia haſtæque non, tanquam ex æquo miſſa, vana (quod plerumque fit) caderent, ſed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant ſcuta, quum curſu penè in adverſum ſubîſſent, primo incerti reſtitere: dein, quum ipſa cunctatio & his animos minuiſſet, & auxiſſet hoſti, impulſi

impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se eæde ipsâ fœdiorem dare. adeo præcipiti turbâ obtriti plures, quàm ferro necati.

XXIV. Nec dum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut novâ rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari propè trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles? inquit. Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis à castris, supinâ valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eâdem strage campos, quâ montes replêstis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, & præter castra etiam sua fugâ prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, (quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugnâ fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) prædâ omni castrorum militi datâ, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddi-

dit Patribus possessionem pristinam consulatûs: ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus à Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privatâ cupiditate, quàm publicâ injuriâ, fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel prœlio decertârint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retrò ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos longè maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsúmque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. *Latinos pro sua libertate potiùs, quàm pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Undique, non urbanâ tantùm, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facilè efficiant: adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter

ter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit. &, quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi nullâ cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hastâ, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quàm T. Manlium, ratus, priùs sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minùs insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conferenti jam manum Romano corvus repentè in galea consedit, in hostem versus. quod primò, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solùm ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœ-

pit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoriâ tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prœlium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles*, aiebat; *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas*. Dii hominesque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primò per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bubus aureâque coronâ donat. ipse, jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. Ibi, quia res trahi segnitiâ Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causâ T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatûs dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum, (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres & viginti natum annos, consulem renunciavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartùm consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terrâ, nec Romanus mari bellator erat. Postrémò, quum littoribus arcerentur, aquâ etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maximè Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia, eâ tempestate intestino

inteſtino feſſa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimiſſis, quum & foris pax & domi concordià ordinum otium eſſet, ne nimis lætæ res eſſent, peſtilentia civitatem adorta coëgit ſenatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inſpicerent; eorumque monitu lectiſternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaque urbs, quam Latini diruerant. & cum Karthaginienſibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac ſocietatem petentes veniſſent. Idem otium domi forisque manſit T. Manlio Torquato, C. Plautio conſulibus: ſemunciarium tantùm ex unciario fœnus factum, & in penſiones æquas triennii, ita ut quarta præſens eſſet, ſolutio æris alieni diſpenſata eſt. & ſic quoque parte plebis affectà, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam ſenatui fuit. Levatæ maximè res, quia tributo ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum à Volſcis, M. Valerius Corvus, ſecundùm conſul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum eſſet, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priuſquam plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre juſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. quò quum Antiates aliique Volſci præparatis jam antè, ſi quid ab Roma moveretur, copiis occurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci, ferocior ad rebellandum, quàm ad bellandum, gens, certamine victi, fugâ effuſâ Satrici mœnia petunt. &, ne in muris quidem ſatis firmà ſpe, quum coronà militum cincta jam ſcalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem imbellem, ſeſe dedidere. Oppidum dirutum atque incenſum: ab æde tantùm matris Matutæ abſtinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt, qui

qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quàm deditos venisse.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis, quàm hostium, animi inventi. Primâ itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictaturâ se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit. locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quàm vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertiùm, T. Manlio Torquato secundùm consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causâ dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantùm supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in

fœnera-

fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ullâ insigni ad memoriam causâ, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertiùm, A. Cornelius Cossus.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiàque juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quàm vires, quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æquè facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupâssent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum. quam si secundis rebus nostris*

ſtris petiſſemus, ſicut cœptâ celeriùs, ita infirmiore vinculo contracta eſſet. tunc enim, ut qui ex æquo nos veniſſe in amicitiam meminiſſemus, amici forſitan pariter ac nunc, ſubjecti atque obnoxii vobis minùs eſſemus. nunc, miſericordiâ veſtrâ conciliati, auxilioque in dubiis rebus defenſi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divinâ humanâque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici ſociique vobis facti ſunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: ſed ut vetuſtate & gradu honoris nos præſtent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum eſt. Fuit quidem apud vos ſemper ſatis juſta cauſa amicitiæ, velle eum vobis amicum eſſe, qui vos appeteret. Campani, etſi fortuna præſens magnificè loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) acceſſio bonis rebus veſtris, in amicitiam venimus veſtram. Æquis Volſciſque, æternis hoſtibus hujus urbis, quandocunque ſe moverint, ab tergo erimus: &, quod vos pro ſalute noſtra priores feceritis, id nos pro imperio veſtro & gloria ſemper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos voſque ſunt, quod propediem futurum ſpondet & virtus & fortuna veſtra, continens imperium uſque ad nos habebitis. Acerbum ac miſerum eſt, quod fateri nos fortuna noſtra cogit. Eò ventum eſt, Patres conſcripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani ſimus. Si defenditis, veſtri: ſi deſeritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem veſtris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, veſtram miſericordiam, veſtrumque auxilium æquum eſt patere; iis tamen maximè, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum ſupra vires ſuas præſtant, omnes ipſi in hanc neceſſitatem venerunt. quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; &, ubi conflagrâſſent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium eſſe. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, ſed quia gaudent oblatam ſibi eſſe cauſam, oppugnatum nos venerunt.

unt. An, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscene ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potiùs, Romani, beneficio vestro occupate eam, quàm illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, suprà non escendit. Itaque umbrâ vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare, incolumem Capuam futuram. Quâ frequentiâ omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? In qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur;

debatur; tamen tantâ utilitate fides antiquior fuit, respondit que ita ex auctoritate senatûs consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos priùs, quàm homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justâ vi non vultis; vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuriâ superbiâque clarus, à quo paulo antè auxilium finitimi petiissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret; tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatûs amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremò factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani senatûsque verbis, ut Capuâ urbe Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solùm gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis, præ-

fectos

fectos cohortium vocarent; iisque clarâ voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relatâ, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut verò castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eâdem fortunâ Romanum Campano laturum opem, quâ Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causâ, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terreret. quicquid ab urbe longiùs proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem. qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiâque suâ, quàm vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quàm annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot prœliis cæsos, postremò in mare ac naves fugâ compulerit? Quum gloriâ belli ac virtute suâ quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. utrùm qui audiendus duntaxat magnificus*

cus adhortator sit, verbis tantùm ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modò, sed exemplum etiam, à me petere. Non factionibus modò nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextrâ, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: &, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut antè, sed virtutis est premium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoriâ excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æquè tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

XXXIII. Non aliàs militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravatè munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quenquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minùs libertatis alienæ, quàm suæ dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, ut quod maximè unquam, pari spe, utrinque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ & paucos ante dies geminata victoria: Romanis contrà quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æ-

qualis

qualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus. agitedum, ut me videritis, quacunque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quà nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vastâ cernetis*. Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo fortè contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi dextrâ levâque, ante se quisque, memorandum prœlium cient. Stant obnisi Samnites; quanquam plura accipiunt, quàm inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat. adeo morte solâ vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum & fluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesset, accensi irâ concitant se in hostem. Tum primùm referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quàm prœlium, diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciore hoste conflictum: & Samnites, quum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora: inde plus, quàm ex alia ulla re, terroris ortum*. quem terrorem non pugnæ solùm eventu, sed nocturnâ profectione, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur:

titur: quò se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterùm hoc gaudium magnâ propè clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltum, cavâ valle pervium, circáque insessum ab hoste, induxit: nec priùs, quàm recipi tutò signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. ne tu mihi plus, quàm unius legionis principes hastatosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec priùs ab hoste est visus, quàm loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, & spatium consuli dedit ab subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissâ occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo antè subjectum cum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid

quid agerent, nox oppressit. Decium primùm spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quòd nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modò in unum conferri, modò educi videtis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. tum verò nos similes istorum simus, si diutiùs hic moremur, quàm commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, quâ pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: *ubi secundæ vigiliæ buccinâ datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent.* quò ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis; quæ pars major erit, eo stabitur consilio. nunc, quæ mente agitem, audite. Non fugâ delatos, nec inertiâ relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servâstis; erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitûs fortunâ per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non antè viderit, quàm captum à nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo, necesse est. In*

eo

eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quàm consilii auctor, sim. neque enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque & siti moriendum sit, si plus, quàm viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minùs dubium. quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossâque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profectò noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modò sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat.*

hic lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primùm illuxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: &, tesserâ datâ, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviàm effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, viâ patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improvisò adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primùm in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor; fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocatâ concione, P. Decii non cœptas solùm antè, sed cumulatas novâ virtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aureâ coronâ eum & centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque privis tu-

 nicis

nicis donati. Secundùm consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index, à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris & sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensûs, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: quâ fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quàm in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, & in castra irrumpendum. transactumque eà temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterùm, quia multitudo sua commeatibus gravis, & priùs sedendo ad Suessulam, & tum certaminis morâ, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, statio-

ſtationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad caſtra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepiſſet, pluribus hoſtium in tentoriis ſuis, quàm in portis valloque, cæſis, ſigna captiva in unum locum conferri juſſit; relictiſque duabus legionibus cuſtodiæ & præſidii causâ, gravi edicto monitis, ut, donec ipſe revertiſſet, prædâ abſtinerent; profectus agmine inſtructo, quum præmiſſus eques velut indagine diſſipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo ſigno coirent inter ſe, neque, utrùm caſtra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis conſtare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia ſcutorum, nequaquam tot cæſis, & ſigna militaria cum iis, quæ in caſtris capta erant, ad centum ſeptuaginta ad conſulem deferrentur. Tum in caſtra hoſtium reditum: ibique omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Faliſcos, quum in induciis eſſent, fœdus petere ab ſenatu coëgit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei geſtæ fama Italiæ ſe finibus tenuit: ſed Karthaginienſes quoque legatos gratulatum Romam miſere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Conſules ambo de Samnitibus triumphârunt, ſequente Decio inſigni cum laude doniſque: quum incondito militari joco haud minùs tribuni celebre nomen, quàm conſulum, eſſet. Campanorum deinde Sueſſanorumque auditæ legationes: precantibuſque datum, ut præſidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium excurſiones arcerentur. Jam tum minimè ſalubris militari diſciplinæ Capua inſtrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit à memoria patriæ: inibanturque conſilia in hibernis eodem ſcelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent: *neque*

immeritò suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potiùs Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quàm victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dediticios suos illâ fertilitate atque amœnitate perfrui; se militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati? Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes consilia; invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collegâ ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus (quippe qui jam quartùm consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quàndocunque vellent, consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primò, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernâssent. Per speciem etiam militarium usuum, quum alii aliò mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primò quidem, ignari ludificationis, minimè inviti domos revisebant. postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quàm qui in Campania hibernâssent, præcipuéque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primùm admiratio, deinde haud dubius

dubius timor incessit animos, consilia sua emanâsse: *jam quæstiones, jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut antè dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quicquam ad justi exercitûs formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitûs causa rectè committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: &, quod bene verteret, acciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrâssent; somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octa-

vum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contrà exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

XL. Ubi primùm in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrinque, congressus quærere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, præcipuè milites, & ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium, datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quàm in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, eâ ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solùm plebi*

bi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quàm tribuni, audîstis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos priùs in me strinxeritis ferrum, quàm in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor priùs incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Exspectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, ne destiteritis impio bello? T. Quincti, quocunque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestiùs, tergumque civi dederis, quàm pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honestè inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpres fueris. Postulate æqua, & ferte: quanquam vel iniquis standum est potiùs, quàm impias inter nos conseramus manus. T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quàm belli, habetis ducem. Non enim illa modò Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestiùs, & alios duces senatus habuit: qui maximè vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis irâ & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei.*

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut causam miserorum civium susciperet; susceptamque eàdem fide, quâ rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil*

hil cavere: nolle alibi, quàm in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bonâ veniâ Quirites, ne quis eam rem joco serióve cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis; qui alternis propè annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper adversatus novis consiliis fuisset, & ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam civitatis, æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æquè impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex eâ tempestate) æra demerentur, quòd adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in ædes C. Manlii

C. Manlii, nocte impetum factum, eumque à conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse. nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam; sed repentè, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos à dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: &, præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subitâ depopulati sunt.

LIBER VIII.

EPITOME.

III, &c. L*ATINI cum Campanis defecerunt, &, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent.* VI. *Quâ legatione perlatâ, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur.* VII. *T. Manlius consul filium, quòd contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnâsset, securi percussit.* IX. *Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: &, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte suâ Romanis victoriam restituit.* XI. *Latini in deditionem venerunt.* XII. *T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviàm processit.* XV.

Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. XVI. *Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est.* XXII. *Item Fregellæ colonia deducta sunt.* XVIII. *Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primùm constituta est.* XIX, XX, XXI. *Privernatibus, quum rebellâssent, victis civitas data est.* XXV. *Palæpolitani, bello & obsidione victi, in deditionem venerunt.* XXVI. *Q. Publilio, qui eos obsederat, primò & imperium prolatum, & pro consule decretus triumphus.* XXVIII. *Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat.* XXX, &c. *Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur,* XXXIII. *Fabius Romam profugit:* XXXIV, XXXV. *&, quum causâ parum proficeret, populi precibus donatus est.* XXXVI, &c. *Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.*

I. JAM consules erant C. Plautius secundùm, L. Æmilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Priùs ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magnâ utrinque cæde atrox prœlium fuit: & quum tempestas eos, neutrò inclinatâ spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum

alterum diem prœlium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedimentorum relictâ, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luæ matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo rejecti ad senatum, potestate factâ dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt. *quæ se eo justiùs petere, quòd & in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.*

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minùs perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpâ suâ contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minùs Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturè urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio priùs ad Romanos cœpta fieri est: de-

in, postquam Patres ut seram eam ultimâque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos jam suâ sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quàm beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quàm prœliis, cladium fecit. &, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priúsque, quàm moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis

hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanârunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturiùs novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules, T. Manlius Torquatus tertiùm, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubiè ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterùm Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quæ vellent. Prætores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum & L. Numicium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque, concilio priùs habito, prætores, quàm Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, &, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quanquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solùm, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos,*

ubi inunierint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturnâ patientiâ fecimus. Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optâstis, en hoc tempus adest, & virtute vestrâ, & Deûm benignitate vobis datum. Tentâstis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modò postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hic metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modò senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatûsque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solùm, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum

lum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deûm benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Româ, alterum ex Latio creari oportet: senatûs partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: & , ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit haec sanè patria potior, & Romani omnes vocemur.* Fortè ita accidit, ut parem ferociae hujus & Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, &, quemcunque in curia Latinum vidisset, suâ manu interempturum. & conversus ad simulachrum Jovis, *Audi, Jupiter, haec scelera*, inquit, *audite jus fasque. Peregrinos consules & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipse oppressus, visurus es? Haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, hac L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium veterum vestrarum & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram implorationem Deûm, quos testes foederum saepius invocabant

cabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. certè, quum commotus irâ se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & vera esse, & aptè ad repræsentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Dii pium movere bellum. Est cœleste numen! es magne Jupiter! haud frustra te patrem Deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quàm jus gentium, ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quò jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitûs imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandæ Deûm iræ victimas cædi: simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, & imperiis

Deûm

Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quòd adversus Latinos bellandum erat, linguâ, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unâne*, ait, *turmâ Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse, fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hîc quoque efficiemus profectò, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint*. Ad ea Geminus, paululum ab suis equo provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, quâ magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu

inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: &, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magnâ vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmâque innisum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset, *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum verè ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoque*, inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnâsti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, quâ stetit ad hanc diem Romana res, solvisti; meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potiùs nostro delicto plectemur, quàm respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis, deceptum vanâ imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tuâ sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpâ tuâ prolapsam, pœnâ restituas. I, lictor, deliga ad palum.*

Exani-

Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quàm in se quisque destrictam cernentes securim, metu magis, quàm modestiâ, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent; repentè, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: &, præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem civili maximè bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremò in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui hastam tantùm gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maximè armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum

mum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat: vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium accensos, minimæ fiduciæ manum. eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebantur. triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innisa humeris, hastas subrectâ cuspide in terra fixas, haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redîsse*, quum laboratur, proverbio increbruit. triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nullâ spe post relictâ, in hostem incedebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insecuti, novam repentè aciem exsurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantùm ex Latino delectu adjiciebatur, qui eâ tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantùm, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterùm strenuus vir peritusque militiæ: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant.

Romano,

Romano, haud ſatis fidenti viribus, jam Romæ permiſſum erat ab conſulibus, ut ſubcenturionem ſibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno deſtinato hoſte. iſque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum eſt haud procul radicibus Veſuvii montis, quà via ad Veſerim ferebat.

IX. Romani conſules priùs, quàm educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jocinoris à familiari parte cæſum aruſpex dicitur oſtendiſſe; alioqui acceptam Diis hoſtiam eſſe: Manlium egregiè litâſſe. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *ſi ab collega litatum eſt.* Inſtructis, ſicut antè dictum eſt, ordinibus, proceſſere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. primò utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu haſtati Romani, non ferentes impreſſionem Latinorum, ſe ad principes recepere. In hac trepidatione Decius conſul M. Valerium magnâ voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus eſt. agedum, pontifex publicus populi Romani, præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam ſumere juſſit, &, velato capite, manu ſubter togam ad mentum exertâ, ſuper telum ſubjectum pedibus ſtantem ſic dicere. *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novenſiles, Dii indigetes, Divi, quorum eſt poteſtas noſtrorum hoſtiumque, Diique manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque proſperetis; hoſteſque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hoſtium mecum Diis manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturéque collegæ ſe devotum pro exercitu nunciare. Ipſe, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit.

misit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primò Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quòd, quacunque equo invectus est, ibi haud secus quàm pestifero sidere icti, pavebant: ubi verò corruit obrutus telis, inde jam haud dubiè consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem latè fecerunt. Simul & Romani, exsolutis religione animis, velut tum primùm signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minùs quàm laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquandiu pugnâ atroci quum & semet ipsi fatigâssent, & hastas aut præfregissent, aut hebetâssent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum*; *memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis*. Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum

rum cæso, per alios manipulos, velut inermes, propè intacti evasere; tantâque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterùm inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter eâ virtute eoque consilio in prœlio fuit, ut facilè convenerit inter Romanos Latinósque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubiè fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundùm prœlium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maximè Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collegâ, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique & prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem, devovere: *si is homo, qui devotus est, moritur, probè factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostiâ cædi. Ubi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum escendere fas non esse.* sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; *ni moritur, neque suum, neque publicum divinum purè faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere volet, sive hostiâ, sive quo alio volet, jus est. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.*

XI. Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post

post prœlium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. &, quum jam portis prima signa & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobâssent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum, affirmando *communem verè Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantùm penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos principesque; stragem & ante signa & post signa factam; triarios postremò rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quàm Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis juventute properè excitâ, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minùs quàm prœlium exspectantes, necopinato adventu perculsurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temerè faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. priùs, quàm castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim accisæ res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. Latinus ager, Privernati

nati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum. Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnâque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantùm obviàm exisse constat; juventutem, & tunc, & omni vitâ deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoriâ de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus & Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quàm patriæ, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus;

venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum prœliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repentè omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Quâ cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collegâ haudquaquam adversante, quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro malignè plebei divisus) &, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit, Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis, fuit, & quòd tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eò ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno, domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quàm ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignitiùs omissa res Æmilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque & omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit: coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem asperna-

aſpernabantur. Mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent; ne laceſſitus Romanus cauſam belli haberet; &, ſi cujus oppidi obſidio nunciata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen, niſi admodum à paucis populis, Pedani adjuti ſunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiatibus Volſcis ſe conjungentes, ad Aſturæ flumen Mænius, improvisò adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, majore mole, quanquam æquè proſpero eventu, pugnat. Tumultum maximè repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitûs converſâ, Camillus non compulit ſolùm eos intra mœnia, ſed eodem etiam die, quum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere antè, quàm, expugnando aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Præſidiis inde diſpoſitis per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. additus triumpho honos, ut ſtatuæ equeſtres eis, rara illâ ætate res, in foro ponerentur. Priùs, quàm comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit: *Patres conſcripti, quod bello armiſque in Latio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæſi ad Pedum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volſcis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præſidiis tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſæpius nos ſollicitant, quonam modo perpetuâ pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus conſilii fecerunt, ut, ſit Latium deinde, an non ſit, in veſtra manu poſuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet,*

 parare

parare in perpetuum, vel sæviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certè id firmissimum longè imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram itaque de eis curam quàm primùm absolvi, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pœnâ, seu beneficio, præoccupari oportet. nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis reique publicæ sit.

XIV. Principes senatûs relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique & Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quòd toties rebellâssent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec priùs, quàm ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumque

mari

mari Antiati populo eſt, & civitas data. Tiburtes Præneſtinique agro mulctati, neque ob recens tantùm rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; ſed quòd, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam conſociâſſent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter ſe ademerunt. Campanis, equitum honoris causâ, quia cum Latinis rebellare noluiſſent, Fundaniſque & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataque ſemper fuiſſet via, civitas ſine ſuffragio data. Cumanos Sueſſulanoſque ejuſdem juris conditioniſque, cujus Capuam, eſſe placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ ſubductæ, partim incenſæ, roſtriſque earum ſuggeſtum, in foro exſtructum, adornari placuit: Roſtraque id templum appellatum.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto conſulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quàm beneficiis parta gratia bonâ pace obtineret, inter Sidicinos Auruncoſque bellum ortum. Aurunci, à T. Manlio conſule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis cauſa juſtior fuit. Sed priùs, quàm conſules ab urbe (juſſerat enim ſenatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur; Auruncos metu oppidum deſeruiſſe, profugoſque cum conjugibus ac liberis Sueſſam communiſſe, quæ nunc Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infenſus conſulibus ſenatus, quorum cunctatione proditi ſocii eſſent, dictatorem dici juſſit. dictus C. Claudius Regillenſis, magiſtrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: &, quum augures vitio creatum videri dixiſſent, dictator magiſterque equitum ſe magiſtratu abdicârunt. Eo anno Minucia Veſtalis, ſuſpecta primò propter mundiorem juſto cultum, inſimulata deinde apud pontifices ab indice ſervo; quum decreto eorum juſſa eſſet ſacris abſtinere,

familiamque in potestate habere; facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam dextrà viâ stratâ defossa Scelerato campo. credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primùm de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minùs in prætura tendente.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quàm magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prœlio haud sanè memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum eâ tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartùm facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. &, ne fortè casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset; mœnia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potiùs, quàm periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum fortè oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religatâ ad pinnam muri reste suspensus, manibus

manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quàm acie fusi erant. Præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem antè ex senatusconsulto comitiorum habendorum causâ dixerunt L. Æmilium Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eò scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ agroque dividundo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extremà spe dimicaturi enisè videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatûs dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. &, quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola. à quibus quum delectus intentiùs, quàm adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi at-

tulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterùm Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi adversus regem, exscensionem à Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum quá fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additæ Mæcia & Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore latâ, quâ civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humanâ fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque variè in annalibus cognomen consulis invenio: ceterùm, in eo, parvi refert, quid veri sit. illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falsò esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentiâ fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia,

patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab consutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suâmet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quàm consceleratis, similis visa. itaque, memoriâ ex annalibus repetitâ, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordiâ mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causâ creari placuit. creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterùm, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, & Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solùm, sed etiam Romæ, clarus. ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constaret

mens, nec, ut longiùs à castris dimicaret, animus suppetere. vix totâ extra portam castrorum explicatâ acie, fugam magis retro, quàm prœlium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depùgnat: & ut levi momento nec ambiguè est victus; ita, brevitate ipsâ loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægrè militem à multa cæde est tutatus: nec ferè quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potiùs, quàm vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædàque abactâ, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium judicâsse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis, utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Priùs animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, à consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quòd egentium atque humilium pœnâ defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum causâ Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primùm statuti. Nondum perfunctos curâ Privernatis belli tumultûs

multùs Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus & C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi; & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus & sellularii, minimè militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviàm Gallis iretur. longiùs discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas; bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versus ædem Quirini. de senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eàdem, quà Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab Diis immortalibus & à vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis*

 sententiæ,

sententiæ, quàm dandæ sunt; tamen, quum videam, Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quàm minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrociùs mitiúsve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis, memor: qui, interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam,* inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cujus quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui antè Privernatium causam impugnabant; ut ipse benignâ interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam,* inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis,* inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum verò minari, nec id ambiguè, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatûs ad meliora responsum trahere, & dicere, *Viri, & liberi, vocem auditam: an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutiùs, quàm necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maximè consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, præterquam de libertate, cogitent, dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque & in senatu causam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. Secutus est annus nullâ re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapulâ consulibus; præterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde

deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta; & populo viſceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per ſpeciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur; quòd eum, die dictâ ab ædilibus, crimine ſtupratæ matrisfamiliæ abſolviſſet. Data viſceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, abſens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe, quâ advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primò in inſulas Ænariam & Pithecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Hæc civitas, quum ſuis viribus, tum Samnitium infidâ adverſus Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum conſulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas miſſis, quum relatum eſſet à Græcis, gente linguâ magis ſtrenuâ, quàm factis, ferox reſponſum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri juſſit. Inter conſules provinciis comparatis, bello Græci perſequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, ſi quà ſe moverent, oppoſitus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos caſtra, ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere.

XXIII. Ab utroque conſule, exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus. Publilius, duo millia Nolanorum militum & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quàm voluntate Græcorum, recepta Palæpolim, miſerat: Cornelius, delectum indictum à magiſtratibus, univerſum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Funda-

Fundanumque, & Formianum, haud ambiguè sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset priùs ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentiùs ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à se sollicitatos. quippe minimè pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterùm non posse dissimulare, ægrè pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexè agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est; & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quò hostis vocâsset, sed quò imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; quâ, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, &, Publilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud è republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causâ diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius.

Nec

Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publicè privatimve de ea re scriptum esse: nec quenquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quòd plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc aliaque ab tribunis nequicquam jactata. Tandem ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Jovis eventu affirmâsse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ociùs transmisit in Italiam, ut quàm maximè procul abesset urbe Pandosiâ in Epiro & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterùm (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosiâ urbe imminente Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. & ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut

pleraque

pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. Ceterùm cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extempló animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat Lucanos insidiis quærere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcunque mulcato se suos redempturam*. Is finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, curâ mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem

rem ſororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirenſis triſti eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen, quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

XXV. Eodem anno lectiſternium Romæ, quintò poſt conditam urbem, iiſdem, quibus antè, placandis habitum eſt Diis. Novi deinde conſules juſſu populi quum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipſi majore conatu, quàm adverſus Græcos, cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus acceſſerunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma viroſque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res proſpere geſta. tria oppida in poteſtatem venerunt, Alliſæ, Calliſæ, Ruffrium: aliusque ager primo adventu conſulum longè latéque eſt pervaſtatus. Hoc bello tam proſpere commiſſo, alteri quoque bello, quo Græci obſidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quòd, interſeptis munimentis hoſtium, pars parti abſciſſa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hoſtis territabat, patiebantur: & velut capti à ſuiſmet ipſis præſidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema ſunt, patiebantur. Itaque quum, & à Tarento & à Samnitibus, fama eſſet, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quàm vellent, intra mœnia eſſe rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hoſtibus reſiſterent, exſpectabant. Poſtremò leviſſimum malorum deditio ad Romanos viſa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter ſe conſilio, partes ad rem agendam diviſere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter ſubſiſteret ad præbendam opportunam conſilio urbem,

Charilaus

Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &; *quod bonum, faustum, felix Palæpolitanis populoque Romano esset, tradere se*, ait, *mœnia statuisse. Eo facto utrùm ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publicè petere, quàm pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potiùs cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quàm quâ stultitiâ & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modò maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. quod quo maturiùs fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa. ubi dum Nymphius in tenebris & multitudine semet ipsa impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis viâ Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nullâ rerum suarum non relictâ inter hostes, ludibrium non externis modò, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, quâ hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græ-

corum

corum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam rediisse. Publilio triumphus decretus; quòd satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primùm contigere; prorogatio imperii non antè in ullo facta, & acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini, quum rem Palæpolitanam vanâ spe auxilii aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: irâ atque invidiâ in Romanos furere; eo etiam, quòd Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est: *quippe propemodùm perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profectò rerum suarum in bello Samnitium eventuque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quàm honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quòd castra Romana ingredi ausi essent, à consule virgis cæsos, ac propè securi percussos esse. Deformis suâpte naturâ res quum speciem injuriæ magis, quàm doli, præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare; & alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quàm causam nullam, tam ne fidem quidem

quidem habebat, coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & irà nihil recusàrunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissâ omni de se potestate, nihil ultrà, quàm ut pœniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quòd necti desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: &, florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primò perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremò, quum ingenuitatis magis, quàm præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberûmque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introëuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium

mnitium bellum & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quàm in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. &, quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lasciviâ superbiâque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque irâ concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quàm consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utróque ducti, & curâ tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterùm alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causâ, longè clarissimum bello eâ tempestate dixit L. Papirium Cursorem; à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordiâ tamen, quâ propè ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam & pervastavit agros, &, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitus extraxit: & ita prœlio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solùm refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dila-

berentur

berentur in oppida, ſitu urbium mœnibuſque ſe defenſuri. Poſtremò oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum irâ, quòd haud ferè quiſquam integer prœlio exceſſerat, ſcalis cepit: deinde Cingiliam. utriuſque urbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neque muri hoſtium arcuerant, conceſſit.

XXX. In Samnium incertis itum auſpiciis eſt: cujus rei vitium non in belli eventum, quod proſpere geſtum eſt, ſed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, à pullario monitus, quum ad auſpicium repetendum Romam proficiſceretur, magiſtro equitum denunciavit, ut ſeſe loco teneret, neu, abſente ſe, cum hoſte manum confereret. Fabius quum poſt profectionem dictatoris per exploratores comperiſſet, perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet; ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quòd omnia in dictatore viderentur repoſita eſſe; ſeu occaſione bene gerendæ rei inductus; exercitu inſtructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum ſit, quo, ſi adfuiſſet dictator, res meliùs geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permiſit, ut ſuſtinere eos nulla vis poſſet. per arma, per viros latè ſtragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. Viginti millia hoſtium cæſa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoſte ſigna collata, dictatore abſente, bis rem egregiè geſtam. Apud antiquiſſimos ſcriptores una hæc pugna invenitur: in quibuſdam annalibus tota res prætermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum

hoſtilia

hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret.. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minimè cum eo communicantis laudes. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoriâ partâ, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repentè senatu, se ex curia proripuit: tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam & disciplinam militarem, à magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra; quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventûs sui potuit. Præcucurrerant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis penè verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocatâ, obtestatus milites est, *ut, quâ virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eâdem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidiâ, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quòd, se absente, respublica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tanquam non eâdem mente pugnari vetuerit, quâ pugnatum doleat: & tunc invidiâ impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: & nunc id furere, id ægrè pati, quòd sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republicâ bene gestâ, ita ut non ab illo unico*

unico duce meliùs geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quàm tribunis militum, quàm centurionibus, quàm militibus esse. si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitûs eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremò se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet; neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrùm mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num eâ magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abîssem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quicquam rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque maiorum & numen Deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad hæc,*

hæc, quæ interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor. Adversus quæ singula quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modò, vitam sibi eripi citiùs, quàm gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se in vicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegratâ irâ, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi fortè tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico, juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum causâ proficerent, *intueri sævientem concionem* jubebant. *ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus. neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus irâ infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremò, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri è republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quàm in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: &, silentio nequicquam per præconem tentato, quum, præ strepitu ac

 tumultu,

tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in prœlio, certamini finem fecit. Magister equitum, jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent, infestiùs Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsâ exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repentè strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: & prendi Fabium Papirius jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatûs, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, à te ipso nominati, valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis appello, & provoco ad populum. eumque tibi, fugienti exercitûs tui, fugienti senatûs judicium, judicem fero, qui certè unus plus, quàm tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quò cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eò nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primò non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec à se quenquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset*

inter

intèr moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione à se ereptum, non ultrà sævîsse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemptâ suâ senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnâsset, non solùm in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu datâ, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitiâ exercitus amisissent, quàm ut pecuniâ eos mulctaret. capite anquisitum ob rem bello malè gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quò ultrà iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret necaretque? Quàm conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus prœliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? Hæc, simul jurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatûs majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitûs. Ex parte altera, *imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita*

bita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tanquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnâsset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum: optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione suâ Romanum imperium, neu populus in se potissimùm dictatorem & jus dictaturæ exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium, nequicquam posteros accusaturos: quum, pollutâ semel militari disciplinâ, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentiâ solâ se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servent; latrocinii modo cæca & fortuita, pro solenni & sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte, tribuni plebi: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.*

XXXV. Stupentes tribunos & suam jam vicem magis anxios, quàm ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere

cumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quàm, quâ paulo antè exsultabas, victoriâ. vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciâsset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Fortè ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterùm in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quàm trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgò est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam antè infensos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negâsset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. namque postero die, seu

ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructâ acie ad castra accesserunt. Ceterùm tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellicâ firmavit. cessatum à milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat: rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo priùs militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quòd grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubiâ spe suâ militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, quâ duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quàm privatum compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem à dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent; quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutique causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: &, quum se dictaturâ abdicare vellet, jussu Pa-

trum,

trum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infectâ pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utróque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterùm fortuna Samnitium, vix à se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repentè civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint. & quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, primâ luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flaviâ rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutatâ, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quàm causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquârunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque

que ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat; nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosè ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subitò advenere Samnitium legiones tantà ferocià, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, ortà luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamèn fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prœlio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus; & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit. Id verò, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt; instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contrà & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maximè animos, quòd, ignari loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquandiu

liquandiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitûs pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: quum subitò Samnitium equites, quum, turmâ unâ longiùs provectâ, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit; *Sine modò*, inquit, *sese prædâ præpediant*. Alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris. Aggredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum prædâ onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repentè, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto propè equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens & Samnitium terruit animos; & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos princi-

principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: &, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu: & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repentè laboris, per diem penè totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quàm si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultrà Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minimè id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus meritò Diis quàm hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magnâ mercede, luendumque esse. Id referre tantùm, utrùm supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio prabeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maximè nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubiè proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundùm jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntariâ ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: cæterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatuscon-

tuſconſulto triumphavit. Hoc bellum à conſulibus bellatum, quidam auctores ſunt, eoſque de Samnitibus triumphâſſe: Fabium etiam in Apuliam proceſſiſſe, atque inde magnas prædas egiſſe.

XL. Nec diſcrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causâ creatus ſit; an ut eſſet, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo fortè implicitus erat, ſignum mittendis quadrigis daret; functuſque eo haud ſanè memorandi imperii miniſterio, ſe dictaturâ abdicaret. nec facile eſt, aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falſiſque imaginum titulis, dum familia ad ſe quæque famam rerum geſtarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certè & ſingulorum geſta, & publica monumenta rerum confuſa. nec quiſquam æqualis temporibus illis ſcriptor exſtat, quo ſatis certo auctore ſtetur.

Finis tomi primi.

